

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Jan Vařák

Participace jako významný faktor politické kultury – pokus o srovnání české,
polské a slovenské kultury

Participation as a significant factor of political culture
- an attempt at collation among Czech, Polish and Slovakian society

Praha 2012

vedoucí práce: PhDr. Emil Voráček, DrSc.

Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Emilu Voráčkovi, DrSc. za přínosné podněty a doporučení a konzultantu Mgr. Jiřímu Koubkovi za cenné rady a připomínky.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

ANOTACE

Tato práce se věnuje vztahu politické kultury a participace. Zkoumá teoretické přístupy a koncepty zabývající se tím, co determinuje participaci, a proč je důležitá pro společnost. Zaměřuje se na důsledky participace na fungování společnosti a čím může přispět pro vznik a udržení nového režimu ve vybraných zemích. Empiricky srovná vybrané země. Ze získaných dat se pokusí vytvořit přehled jejich předpokladů pro participaci obyvatel. Vychází z toho, že participace je důležitá pro udržení kvalitní demokracie ve vybraných zemích. Tyto země v nedávné době prošly velkými politicko-ekonomickými zvraty a otázka míry participace je zde velmi živá, protože se neustále poukazuje na její nízkou míru ve srovnání s etablovanými západními demokraciemi.

KLÍČOVÁ SLOVA

politická kultura, participace, sociální kapitál, sociální důvěra, důvěra, Česká republika, Slovensko, Polsko

ANNOTATION

This thesis deals with a relationship between political culture and participation. It examines theoretical approaches and concepts that are dealing with problems of what is determining participation and why participation is important for a society. It focuses on consequences of participation in the society and what can help establish and preserve democratic regimes in selected countries. The thesis empirically compares selected countries. It will attempt to create an overview being a result of research of data of conditions for participation in selected countries. It predicts that participation is important for keeping of quality democracy in selected countries. These countries faced a big socio-economic turns in last years and question of participation rate is very vigorous here, because it is constantly pointed out that the participation rate is very low in comparison with traditional western democracies.

KEY WORDS

political culture, participation, social capital, social trust, trust, the Czech Republic, Slovakia, Poland

OBSAH

1. ÚVOD

1.1 VÝZKUMNÉ OTÁZKY, HYPOTÉZA

1.2 METODOLOGICKÁ ROZVAHA, VÝZKUMNÉ METODY

2. POLITICKÁ KULTURA

2.1 POJEM

2.2 POLITICKÁ KULTURA A PARTICIPACE

2.3 POLITICKÁ KULTURA A DEMOKRACIE

2.4 TEORIE MODERNIZACE

2.5 SHRNUÍ

3. SOCIÁLNÍ KAPITÁL

3.1 TEORIE SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU

3.1.2 DILEMA KOLEKTIVNÍHO JEDNÁNÍ

3.1.3 VZNIK SOCIÁLNÍ DŮVĚRY – „NORMS OF RECIPROCITY“

A „NETWORKS OF CIVIC ENGAGEMENT“

3.1.4 SHRNUÍ

3.1.5 OBČANSKÁ SPOLEČNOST

3.1.5.1 TEORIE VZNIKU OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

3.1.5.2 FUNGOVÁNÍ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

3.1.6 VZTAH SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU A DEMOKRACIE

3.2 SOCIÁLNÍ KAPITÁL A STŘEDO-VÝCHODNÍ EVROPA

3.2.1 LETKI A TESTOVÁNÍ STŘEDO-VÝCHODNÍ EVROPY

3.2.1.1 PŘÍSTUP „*BOTTOM-UP*“

3.2.1.2 PŘÍSTUP „*TOP-DOWN*“

3.2.1.3 „*BOTTOM-UP*“ NEBO „*TOP-DOWN*“?

3.2.1.4 „*SOCIAL TRUST*“ A DEMOKRATIZACE

3.2.2 SHRNUÍ

4. SROVNÁNÍ VYBRANÝCH EMPIRICKÝCH DAT KE ZKOUMANÝM ZEMÍM

4.1 PODPORA INSTITUCÍM REŽIMU

4.1.1 MEZILIDSKÁ DŮVĚRA

4.1.2 DŮVĚRA VLÁDNÍM INSTITUCÍM

4.1.3 DŮVĚRA V NEVLÁDÁNÍ INSTITUCE

4.2 SPOKOJENOST S VÝKONEM REŽIMU

4.2.1 PODPORA STÁVAJÍCÍMU REŽIMU

4.2.2.1 EKONOMICKÁ SITUACE A JEJÍ VLIV NA HODNOCENÍ

4.2.2.2 LIDSKÁ PRÁVA A JEJICH VLIV NA HODNOCENÍ

4.3 AKTIVITA OBČANŮ

4.4 DISKUZE

5. ZÁVĚR

1. ÚVOD

1.1 Výzkumné otázky, hypotéza

Tato práce se věnuje vztahu politické kultury a participace. Prozkoumáme teoretické přístupy a koncepty zabývající se tím, co determinuje participaci a proč je důležitá pro společnost. Konkrétně se zaměříme na to, jaké jsou její důsledky pro fungování společnosti a čím může přispět pro vznik a udržení nového režimu ve vybraných zemích. Ukážeme také vybrané země v empirickém srovnání. Ze získaných dat se pokusíme vytvořit přehled jejich předpokladů pro participaci obyvatel. Vycházíme především z toho, že participace je důležitá pro udržení kvalitní demokracie ve vybraných zemích. Tyto země v nedávné době prošly velkými politicko-ekonomickými zvraty a otázka míry participace je zde velmi živá, protože se neustále poukazuje na její nízkou míru ve srovnání s etablovanými západními democraciemi.

Předtím než začneme porovnávat jednotlivé země, je třeba se blíže podívat na koncept politické kultury. Budeme vycházet z původního konceptu Almonda a Verby v díle „*The Civic Culture*“. Dále nastíníme dílo Ronalda Ingleharta, jeho teorii modernizace a postmoderních hodnot, a více se opřeme o dílo Roberta Putnama, především o jeho hledání podmínek efektivního fungování demokratických institucí skrze politickou participaci. Budeme se zabývat i jinými perspektivami teoretického zdůvodnění odpovědí na hledané výzkumné otázky, jež například nabízí Natalie Letki, jež testovala Putnamovy predikce v regionu středo-východní Evropy, nebo Pamela Paxton a Katerřina Vráblíková.

Tato práce má za cíl porovnat tři země z regionu středo-východní Evropy: Českou republiku, Slovensko a Polsko. Pro účely této práce byly vybrány tyto země, protože obsáhnout celý region by bylo vzhledem k množství teoretických i empirických dat velmi náročné. Věříme nicméně, že se v žádném případě nejedná o zcela totožné země, u kterých bychom mohli předem předpovídat podobné závěry a výsledky. V podstatě jediným společným velkým jmenovatelem je pro všechny tři země historická zkušenost s komunistickou vládou. Česká republika a Slovensko v sobě váží ještě zkušenost společného státního vývoje. Abychom lépe rozpoznali základní rozdíly, je vhodné se podívat na níže přiloženou tabulku 1, která je dílem autorů Ingleharta a Bakera. Zachycuje rozložení mnoha zemí světa na svislé ose podle škály tradičního (konzervativního) způsobu života, tj. se silným zastoupením náboženství vs. sekulárně-racionální dimenze způsobu života. Na vodorovné ose pak vidíme škálu určující míru orientace života na základní přežití nebo na aspekty provázející zajištěný život v bohatých společnostech jako je způsob osobního sebevyjádření, jež není bezprostředně navázaný na hmotný nedostatek. Vzniklá „mapa“ pak zachycuje

podobné kulturní okruhy. Což jsou jednoduše okruhy zemí spřízněných podobným vývojem, resp. hodnotovou podobností. Umístění jednotlivých zvolených zemí pak dává jednoduše tušit, že nemůžeme počítat s velkými podobnostmi, ale díky tomu, že se země vzájemně nacházejí poměrně daleko od sebe a mnohdy překračují hranice svých regionů, dojdeme jistě k rozdílným zkušenostem a výsledkům.

Předmětem této práce je prozkoumat pohled konceptu politické kultury na politickou participaci. Budeme se zabývat jak teoretickým rámcem, který bude obsažen v dílech ve výše jmenovaných autorů, tak se pokusíme se prozkoumat i empirická data vztahující se ke zvolenému tématu. Koncept politické kultury přináší pestré způsoby vysvětlení zapojení lidí ve veřejném prostoru. Na politické participaci v mnoha ohledech stojí udržitelný a kvalitní rozvoj demokratické společnosti. Do značné míry se v dílech setkáme s tvrzením, že je přímo určujícím a rozhodujícím faktorem toho, zda vůbec demokracie vznikne. I přestože ji ale autoři považují za tak rozhodující, přece jenom se neztotožňují s faktem, že by se politického procesu měli účastnit všichni obyvatelé. Pokusíme se dále poukázat na pojmání příčin a vzniku podmínek vývoje politické participace. Politická participace je totiž samozřejmě v každé ze zvolených zemí různě zastoupená. Otázkou zůstává, jaké jsou příčiny, jež k tomu vedou? Budeme se proto snažit vycházet z konceptu sociálního kapitálu. Bohatství vazeb a sítí mezi občany má být jakousi „školou demokracie“ a má podpořit jejich vzájemnou důvěru. Díky tomu jsou pak občané schopni se lépe zapojit do politického procesu. Jaké faktory lze považovat za relevantní? Jsou to ty samé, které vychází z původního konceptu sociálního kapitálu z pera Roberta Putnama? Jsou univerzálně přenositelné na jiné kulturní regiony? Zodpovězení těchto otázek je nutné probádat jak z teoretické roviny, tak se opřít i o empirická data. Jedno bez druhého by bylo velmi málo vypovídající. Věříme, že se nám podaří nalézt specifické charakteristiky těchto tří zemí, jak teoreticky, tak i prakticky. Díky společné komunistické historii mají všechny tři země společnou výraznou historickou zkušenost, která je významně v posledních dekadách formovala. Zaměříme se proto především na první demokratickou (postkomunistickou) dekádu, která je podle mnohých autorů rozhodující pro to, zda se v těchto zemích demokracie udrží a v jaké formě. K prozkoumání tohoto problému je ale třeba brát v potaz jak průzkumy veřejného mínění, které budou vypovídat o předem zvolených tématech, jež jsou považovány za rozhodující, a také se musíme částečně dotknout relevantních historických reálií jednotlivých zemí.

Budeme formulovat pracovní hypotézy jež budou obsahovat odpovědi nastíněnou problematiku. Pokusíme se hledat příčiny odlišných politických kultur. Proč je každá kultura jinak hodnotově orientovaná a co to znamená pro její další vývoj (ve srovnání s ostatními

zeměmi). Následně se podíváme na vztah politické kultury a participace, resp. její vztah k demokracii. Budeme hledat teoretické rámce, jež nás mají nasměrovat k pochopení vývoje a důležitosti participace. Ta má být totiž jedním z rozhodujících faktorů, které zásadním způsobem rozhodují o způsobu fungování, efektivnosti politického systému, spokojenosti lidí s politickým systémem a jejich ochotou v něm participovat. Pokud nejsou lidé s těmito atributy spokojeni, znamená to, že demokracie západních tradičních demokracií nemá v těchto zemích šanci? Lze nalézt jiné příčiny, proč nejsou lidé spokojeni s výkonem režimu ve kterém žijí a co to znamená pro vývoj společnosti?

1.2 METODOLOGICKÁ ROZVAHA, VÝZKUMNÉ METODY

Komparativní zpracování empirických dat je základní metodologickou pomůckou badatelů politické kultury. K tomu, aby mohly být objasněny a vysvětleny předpokládané hypotézy, je třeba se opřít o aktuální hodnotová přesvědčení lidí v dlouhodobé (nebo střednědobé) perspektivě. Nejedná se o výzkum aktuální nálady, která by se mohla měnit ze dne na den, nejde tedy o výzkum nárazového veřejného mínění, který je často používán moderními médii. Při tomto způsobu výzkumu je nutné vysledovat stanovené dlouhodobé tendence ve zvoleném zkoumaném období. Pokud tyto údaje použijeme pro širší interpretaci nějakého zkoumaného jevu vyskytujícího se v delším časovém horizontu, pak již můžeme stanovovat určité hypotézy a hledat příčiny vývoje takového jevu. Následně se musí jít po stopách historického vývoje a snažit se dohledat širší kontext jejich vzniku. Pochopíme-li směry a příčiny tohoto specifického historického vývoje a jeho dopad, můžeme v ideálním případě předpovídat budoucí vývoj dané společnosti jako celku, popřípadě některého jejího jevu. Oboje se ale musí opírat o výzkum. Výše načrtnutá cesta je poměrně zjednodušeným principem, se kterým obecně pracuje metodika výzkumu politické kultury. Je třeba přihlídnout k tomu, že se vždy mohou vyskytovat jemné nuance, které mohou zásadním způsobem změnit pohled na zkoumanou otázku, či problém. Stačí upravit například pouze časový horizont, nebo vynechat interpretaci jednoho krátkého časového úseku a výsledky mohou být zavádějící. Metodika pracuje s výzkumem veřejného mínění, který by tedy podle nejčistších pravidel měl zahrnovat výzkumy napříč celou populací a nesměl se zaměřovat pouze na vybranou skupinu. Neodmyslitelnou součástí je také to, že otázky musí být pokládány opakovaně se stejným časovým odstupem, aby bylo docíleno efektivní možnosti srovnání. Při transnacionálních výzkumech je nutné se zabývat i formou dotazů, protože pro jednotlivé abstraktní pojmy mohou u různých národů existovat rozdílné představy. Nejmarkantnější příklady bychom našli u transkontinentálních výzkumů, kdy budou mít

pojmy jako svoboda, nebo demokracie budou mít jiné konotace například v Číně a jiné v Německu. Pro naše účely je podstatné, že se pohybujeme v regionu, který má podobné, nebo blízké, historické zkušenosti a výrazné rozdíly takového typu se zde nevyskytují. Nicméně je třeba brát na zřetel do jisté míry to, že přece jenom porovnáváme-li jednoduše řečeno „západní“ (tzv. tradiční demokracie) a „východní“ (postkomunistickou) Evropu, pak jistě nalezneme rozdíly v chápání toho co je demokracie nebo sociální stát apod.

V jiných dílech badatelů politické kultury pak byly zjištěny podobnosti naměřených dat a došlo k jakési klasifikaci národů do kulturních okruhů. K jednomu z nejznámějších patří jistě ten, který vytvořil Samuel Huntington, nebo v této práci používaná klasifikace Ronalda Ingleharta (na kterou je odkázáno již v předchozím oddíle). Některé národy k sobě měly nebo stále mají ve svém náhledu na svět blíže než ostatní a to lze jednoduše doložit jejich blízkostí a podobností v historickém vývoji. Lze tvrdit, že se u nich díky podobnému historickému vývoji a vlivu okolností vytvořila podobná kultura, která má vliv na jejich „charakter“. Tento charakter ve svém důsledku pak podle těchto autorů není nic jiného než politická kultura. Z rozčlenění na kulturní zóny obsahující podobně orientované společnosti budeme dále vycházet. Nicméně ale v žádném případě nelze tvrdit, že by neexistovaly rozdíly mezi zeměmi ze shodného kulturního prostředí. Zkrátka každá společnost na světě si nese svůj vlastní jedinečný vývoj, který jí odlišuje od podobné společnosti kdekoli na světě. Můžeme se pokusit ale právě díky tomu hledat společného jmenovatele podobností, nebo odlišností konkrétních společností.

Inspirací pro empirickou komparaci výsledků je pro naše účely metodika, kterou provedli ve svých dílech Almond s Verbov. Tato metodika se ve svém jádru používá dále a staví na ní mnozí další autoři od zde zmiňovaného Putnama až k české badatelce Vráblíkové. Jedná se o dlouhodobý výzkum veřejného mínění napříč národy nebo regiony. Ze zjištěných měření se snažili autoři odvodit postoje, názory a hodnoty lidí pro testování svých hypotéz. Naměřené údaje byly srovnávány s údaji zjištěnými u obyvatel jiných států a toto porovnání přineslo celkový obraz společnosti. Obrazy společnosti lze pak porovnávat mezi sebou a hledat historické příčiny jejich rozdílů, což bylo jádro výzkumu zmíněných autorů. Porovnání historických rozdílů ve vývoji a hledání jejich příčin slouží ke stanovení mnoha dalších faktorů, jakými mohou být například vztah k politickým institucím, míra důvěry v ostatní lidi v populaci atd. Lze jimi dále interpretovat i to, proč právě v této společnosti nalezneme tyto postoje, hodnoty a nálady. K prozkoumání možností politické participace v jejím působení na společnost a politické instituce budeme postupovat podobnou cestou jakou zvolil pro svou práci Putnam. Ten totiž vycházel z přesvědčení, že pro efektivní výkon státní správy (nejen jí,

ale obecně i politických institucí) je potřeba několika základních věcí: zjednodušeně řečeno je efektivita výkonu státní správy (nebo režimu jako celku) a s tím spojená spokojenost obyvatelstva s jejím výkonem navázána a široce rozvinuté sítě občanského angažování. Tedy na hustotu vztahů mezi jednici, jež spolu kooperují skrze instituce organizací občanské společnosti. Organizace občanské společnosti ale nevznikají jen tak „na zelené louce“ ale je potřeba mnoha provázaných fenoménů. Jedním z hlavních je mezilidská důvěra. K těmto závěrům dospěl Putnam díky empirickému porovnání italských regionů. Zaměřoval se při tom na posouzení důvěry lidí mezi sebou, v politické i nepolitické instituce a následně sledoval míru aktivní participace v politických i nepolitických organizacích. Podobným směrem se proto bude ubírat i tato práce a v jedné z posledních kapitol srovná dosavadní pro tyto účely relevantní empirická zjištění vybraných zemí. Tomu ale bude předcházet teoretická rozprava, při níž ukážeme na odchylky některých kritérií při posuzování participace a politické kultury v zemích středo-východní Evropy.

Obecně řečeno bude naším primárním záměrem pracovat především s kulturalistickým přístupem. Věříme, že vliv politické kultury (tzn. hodnot, postojů, názorů a historického vývoje společnosti) je určujícím a stále živým vysvětlením pro vysvětlení příčin participace a jejího vlivu na nově ustanovené demokracie. Další větví přístupů, která se snaží vysvětlit tuto problematiku, bychom hledali v přístupech strukturalistických s primárním zaměřením na vliv institucí (typu volební systém apod.) na společnost. Instituce v tomto přístupu představují hlavní složku utvářející pole možností a způsobů participovat. Tento přístup příliš nezohledňuje složku tradice dané země a postojů lidí k politickému systému a společnosti jako celku. Naším cílem je tedy prozkoumat kulturalistické hledisko. Je ale třeba zcela jistě říci, že oba přístupy nemohou jeden bez druhého příliš dobře fungovat. V obou narazíme na problémy, které ani jeden nedokáže věrohodně vysvětlit, nebo popsat a musí využít přístupy druhého směru. Budeme zde vycházet z hlubší kulturalistické představy o vlivu (politické) kultury na to, jakým způsobem fungují instituce. Jejich výkon je totiž v jistém pojetí pouze odrazem nastavení společenských hodnot a přesvědčení, jak nás učí kulturalistická tradice. Z této tradice budeme dále vycházet. Sama o sobě byla kulturalistická tradice mnohokrát podrobena kritice, ale je nutné mít na paměti, že některé specifické odlišnosti v různých společnostech nemusí být pouze dány rozdílným výkonem stejně nastavených institucí, ale že to může být způsobeno konkrétním ojedinělým historicko-kulturním vývojem. Specifiky to můžeme doložit na příkladu středo-východní Evropy, kde se variabilita nově ustanovených demokratických režimů liší země od země. Bylo by velmi prosté domnívat se, že přes stejnou historickou zkušenost s komunistickou vládou se vývoj

v nových liberálních režimech bude odvíjet stejnou cestou. Stejně tak, jako by bylo mylné se domnívat, že verze komunistické vlády pod patronátem Sovětského svazu byla v každé zemi tatáž. Jenom tyto obecné příklady dokládají existenci vlivu jistých specifikací pro každou zemi. A tyto specifikace mají v sobě obsaženy jednak faktory kulturní (tedy hodnotové), historické (unikátní historický vývoj), a do jisté míry nepochybně také i faktory institucionální.

Pro rozlišení badatelský přístupů je vhodné se podívat na to, které používá ve svých pracích Kateřina Vráblíková.¹ V zásadě lze rozdělit faktory, které mají vliv na politickou participaci a pomáhají jí vysvětlit, do tříúrovňových rámcových kategorií. Jedná se o úrovně: mikro-, meso-, maso-úroveň. Mikro-úroveň se týká individuálních předpokladů a rysů osobnosti pro participaci. Meso-úroveň je orientována na vysvětlení jednak z hlediska hodnot, motivací a postojů (jako je důvěra nebo hodnocení efektivity), jednak dle kvality a míry zapojení v sociálních sítích. Poslední maso úroveň je obsahově nejobecnější, protože se věnuje vlivu modernizace a ekonomického vývoje na společnost a druhou podmnožinou zájmu je studium vlivu institucionálního uspořádání na chod společnosti.

V této práci se budeme více zabývat meso-úrovní, především sociálním sítěmi (sociálním kapitálem) a důvěrou a efektivitou jako proměnnými majícími značný vliv na ochotu lidí participovat a posuzovat pozitivně nebo negativně současný režim, ve kterém žijí. Dotkneme se ale i maso-úrovně, a to především s nutností přihlídnout k teorii modernizace. Teorie modernizace představuje důležitý zdroj mnoha dalších způsobů vysvětlení, bez kterých by některé pasáže byly pouze dílčími a nedokázaly by efektivně odůvodnit některé příčiny, které ovlivňují míru participace z meso-úrovně. V zásadě nebudeme pracovat v zásadě se strukturálními faktory, nicméně v práci budou zmíněny, protože na ně odkazuje používaná literatura a dále proto, že zapadají do kontextu objasňování vývoje politické participace, vývoje sociálního kapitálu a dokreslují některé historické determinanty. Práce se bude snažit více přiblížit přístupy, které se vyskytují v meso-úrovni, jako je teorie sociálního kapitálu a občanská společnost, resp. její instituce.

¹ Vráblíková 2007, str. 7

2. POLITICKÁ KULTURA

V následující kapitole představíme hlavní přístupy k politické kultuře a její koncepty. Bude tím tam představeno dosavadní bádání. Hlavní důraz bude ale kladen na koncepty, které jsou relevantní k záměru práce. Pro velmi širokou teoretickou i empirickou pestrost výzkumu politické kulturu a participace se bohužel nemůžeme věnovat všem přístupům, proto volíme ty hlavní, ze kterých se následně odvíjely další směry, nebo které byly postupem času podrobeny rozsáhlejšímu akademickému vývoji. Zároveň se zde vysvětlenými pojmy budeme nadále pracovat a budeme tím k nim tudíž přistupovat, nebude-li řečeno jinak, v té teoretické rovině, v jaké ji definuje příslušný jmenovaný autor.

2.1 POJEM

Pojem politické kultura byl zpracován mnoha autory a lze říci, že pojem samotný nemá jednoznačnou jednoduchou definici, protože si jej každý autor definoval více méně po svém, nebo si definici případně uzpůsobil. Přístupů ke zkoumání politické kultury proto také existuje celá dlouhá řada, stejně tak jako způsobů jejich použití a využití. Jedni z nejvýznamnějších autorů, kteří se konceptu politické (a občanské kultury) věnovali, byli především autoři Gabriel Almond a Sydney Verba v jejich známém díle „*The Civic Culture*“ na kterou se nyní podíváme blížeji. Svoji práci považovali za příspěvek ke zkoumání empirických podmínek, dle nichž můžeme dojít k poznání možnosti stability a fungování demokracie. Politická kultura je podle nich především konceptem, na kterém lze empiricky testovat předpokládaná kritéria. Politická kultura je frekvencí různých druhů kognitivních (*cognitive*), emočních (*affective*) a hodnotících (*evaluative*) orientací ve vztahu k politickému systému všeobecně, tedy ke vstupům (*input*) a výstupům ze systému (*output*) a k jedinci. Jedná se tedy o politické orientace k různým politickým objektům.

Charakterizovat politickou kulturu národa znamená provést a vyhodnotit empirické šetření právě těchto složek na adekvátním vzorku společnosti.² Díky své vlastní studii rozlišili autoři tři ideální kategorie politické kultury: parochiální, poddanskou a participativní. První typ bývá uváděn v souvislostech s málo rozvinutými společnostmi, které jsou ještě založeny na kmenových vztazích. Členové této společnosti nemají specializované politické role a prakticky žádné nároky na politický systém. Druhý typ je již o něco vyvinutější, ale význačná je pasivita členů společnosti a to i přesto, že již vnímají existenci politického uspořádání a systému, který je již nějakým způsobem alespoň částečně rozvinut. Poslední třetí typ je ten,

² Almond a Verba 1963/1989, str. 16

kde mohou být již občané aktivně zapojeni do rozhodování a formování vstupů a výstupů politického systému. Tyto ideální typy ale ve skutečnosti pak fungují spíše jako různé kombinace. Podstatný je fakt, že existuje provázanost mezi druhem politické kultury a typem politického uspořádání. Jednoduše řečeno, typ politické kultury předurčuje politickou strukturu. Toto tvrzení je jedním ze základních pro koncept politické kultury.³

Způsob bádání a pojmání politické kultury Almonda a Verby⁴ je podle rozlišení Marka Skovajsi označen za tzv. objektivistický makropřístup. Tento přístup představuje hlavní proud výzkumu politické kultury a soustředí se na výzkum postojů, hodnocení, orientací, hodnotových orientací, názorů a přesvědčení občanů, které jsou ale agregovány na kolektiv a netýkají se výzkumu jednotlivců.⁵ Politická kultura působí na řadu faktorů života společnosti a jejího uspořádání. Působí na strukturu a jednání, ale méně na instituce. Strukturu (institucionalizované politické jednání skupin) ovlivňuje politická kultura především tak, že má významný vliv na „*stabilitu demokratických režimů, specifické rysy konkrétních politických institucí v konkrétní zemi [a] efektivitu byrokratických aparátů.*“⁶ To je tedy velmi podstatné pro výzkum nově se etablovujících demokraciích po pádu komunistické vlády (nejen) ve středo-východní Evropě. Politické přesvědčení občanů (zděděné z minulosti a odrážející hodnotové přesvědčení společnosti) má proto významný vliv na podobu a stabilitu nového režimu. Jednání ve smyslu politického jednání individua je pochopitelně zahrnuto pod výzkum politických orientací a přesvědčení, ale protože bychom se tím příliš dotýkali psychologického rozporu jednotlivců, pak se tomu nebudeme se tomu dále věnovat. Instituce, tak jak je pojímá Almond a Verba, tedy formální politické instituce, jsou od politické kultury jasně odděleny. Tato problematika se nicméně týká velké debaty provázející otázku, zda má na formování přesvědčení a hodnot ve společnosti větší vliv (politická) kultura a nebo struktura. Autoři zabývající se politickou kulturou instituce příliš nezkoumají. Především vychází-li se z kulturalistického přístupu, kde je právě kultura tím určujícím, co bude ovlivňovat podobu institucí a ne naopak. Tak to ostatně podávají i Almond s Verbou, když každému typu politické kultury přiřazují určitý typ politické struktury.⁷

Vztah kultury a struktury je v „*The Civic Culture*“ chápán tak, že kultura se vyznačuje setrvačností, kdežto struktura se může velmi rychle měnit. A právě při prudkých změnách hrají roli dřívější historické zkušenosti a představy o fungování systému, které dále

³ Almond a Verba 1963/1989, str. 16-26

⁴ Stejně tak jako například autorů Ingleharta a Putnama, kteří budou v této práci taktéž zmiňováni.

⁵ Skovajsa 2006, str. 36

⁶ Tamtéž, str. 44

⁷ Skovajsa 2006, str. 44-46

ovlivní, jakým způsobem se bude etablovat nový režim.⁸ Dostáváme se tak k pojmu kulturního upoždění, který je právě popisem množného pádu některých režimů nebo vůbec neustavením nějaké formy demokratické vlády, protože i přesto, že stát vykazuje existenci demokratických institucí, tak ty fungují plně efektivně, protože zkrátka společnost „neví co s nimi“, neboť je navyklá na jiný způsob organizace a fungování politické moci.⁹

2.2 POLITICKÁ KULTURA A PARTICIPACE

Vztahu politické kultury a participace je věnovaná značná pozornost již v díle Almonda a Verby. „*Politická participace ovlivní efektivitu systému, stejně tak jako jeho legitimitu.*“¹⁰ Čím víc si lidé důvěřují, tím víc spolu spolupracují. Účast a zapojení se v politických i nepolitických skupinách pomáhají celkové vyšší participaci lidí, protože ti se tím socializují a nabývají nových schopností potřebných pro tuto participaci. Je prospěšná i účast i ve více organizacích naráz. Zároveň jsou ale i více spokojeni se systémem, ve kterém žijí, a to v závislosti na tom, jak hodně se na něm sami aktivně podílejí, nebo jsou přesvědčeni o tom, že mohou. I účast ve volnočasových organizacích je i jevem spadajícím k demokratické politické kultury. Přesto ale ve svém konceptu upozorňují, že absolutní, tedy stoprocentní, participace všech občanů by byla na škodu, a sice z hlediska konsolidace režimu a efektivy jeho výkonu. I pro demokracii je podstatné, aby část jedinců zůstávala pasivní a nechala o sobě rozhodovat, tak jak se s tím můžeme setkat v poddanské politické kultuře. Almond s Verbou proto přicházejí s vlastním pohledem na věc a mluví o tzv. občanské politické kultuře, která je postavená na tom, že když má být demokracie stabilní, pak je nutné, aby existoval vyvážený vztah při zapojováním občanů do politického života, a to především v oblasti vstupů, nároků na systém. Neaktivní jedinci (nicméně ale při víře toho, že kdyby chtěli, tak by mohli aktivně ovlivnit dění ve své zemi) proto nejsou známou slabé demokracie, ale naopak ji (paradoxně) pomáhají udržet při životě. A to tím, že i demokracie, jako každý jiný režim, potřebuje prostor pro vládnutí a rozhodování o celospolečenských záležitostech bez masivního vstupu velkého množství jednotlivých názorů. Potřebuje stát jednou nohou na loajalitě občanů.¹¹

Almond s Verbou vysvětlují proč by masivní politická participace byla spíše překážkou demokracie. Tím, jaké faktory vedou obyvatelstvo k tomu, aby začalo participovat v politickém životě se zabýval ve svém díle „*Making Democracy Work*“ Robert Putnam. Jeho

⁸ Dále pro srovnání: Skovajsa 2006, Linde 2004

⁹ Skovajsa 2006, str. 92, srov. např. Inglehart 2003

¹⁰ Almond a Verba 1963/1989, str. 187

¹¹ Tamtéž, kapitola 8

bádání spadá do výzkumu (objektivistického makropřístupu) politické kultury založeného na zkoumání historického vývoje utváření státní správy v italských regionech a vývoje hodnotových předpokladů a participačních sítí. Podle něj je pro participaci důležitý sociální kapitál (*social capital*). Tedy jistý druh společenského kapitálu postavený na vztazích a důvěře mezi jedinci. To jsou hlavní determinanty pro aktivní zapojování obyvatel do politických i nepolitických organizací. Putnam přináší zjištění pozitivního vlivu participace na výkon politické moci a celkově spokojenosti lidí s politickým systémem. Tam, kde je vysoká míra zapojení lidí do organizací občanské společnosti, tak jsou lidé daleko více spokojeni se systémem ve kterém žijí a s jeho výkonem. Tato participace je ukotvena do historických souvislostí vývoje daného regionu. Hledají se tak souvislosti a předpoklady, které formovaly podmínky pro vytvoření sociálního kapitálu. Zde tedy nalezneme oproti předchozím autorům opačnou tezi, že tam, kde je občanská angažovanost nejvyšší je i efektivita systému nejvyšší.¹² Na problematiku sociálního kapitálu a důvěry se podíváme blíže v následující kapitole.

2.3 POLITICKÁ KULTURA A DEMOKRACIE

Jedním z předních badatelů, který zkoumal rozvoj a udržení demokracie z pohledu politické kultury je Ronald Inglehart. Podle něj demokracie vždy lépe funguje v těch společnostech, ve kterých můžeme vysledovat dlouhodobé tendence úspěšného hodnotového sebevyjádření lidí. Tím se rozumí především faktory typu participace, politické sebevyjádření, tolerování životní různorodosti, spokojenost s životem a důvěru v ostatní lidi.¹³ Díky tomu, že mohou být naplněny předpoklady svobodně prožít svůj společenský život a žít dle vlastních představ, se většina shodne na pozitivním ohodnocení demokracie jako režimu, který jí je schopen zajistit tyto přednosti. Podle Ingleharta je „*demokracie základem života lidí, protože vybuduje občanská a politická práva, která jim umožní činit svobodná rozhodnutí.*“¹⁴ Tato práva musí být zároveň uznávána elitami (jinak by se jednalo pouze o formální demokracii). Podstatné tedy je, že jedině v demokracii mají občané možnost dostatečně naplnit a realizovat svoje vlastní představy o životě. Efektivita demokracie je závislá na podpoře získané od občanů, což je i úzce provázáno s hluboce zakořeněnými hodnotovými přesvědčeními občanů. Avšak tato zakořeněná přesvědčení nejsou stoprocentními determinanty toho, zda se demokracie udrží nebo nikoli. Těmi jsou spíše efektivita režimu a s tím spojená spokojenost lidí s jeho výkonem, prostřednictvím čehož lidé vyjadřují svojí důvěru a podporu režimu.

¹² Putnam 1993, str. 183

¹³ Inglehart a Wenzel 2003, str. 64

¹⁴ Inglehart a Wenzel 2003, str. 66

Politické kultury jako významné složky důležité pro kvalitní fungování demokracie (a vůbec její ustanovení) si všímá ve svém díle i Jonas Linde. Ten se opírá o tvrzení, že vůbec sama uskutečnitelnost demokratických institucí a procesů je úzce ovlivněna hluboce zakořeněnými společenskými hodnotami: přesvědčením jednotlivce, že je schopen sám o sobě ovlivnit politický proces, pozitivním hodnocením a podporou politickému systému a jeho institucím, a že se jim, stejně jako ostatním lidem, dá plně důvěřovat.¹⁵ Opět se tedy jedná o to, že země které oplývají tímto „kapitálem“ v daleko vyšším měřítku, mají demokratickou vládu mnohem častěji, jejich občané participují na politickém rozhodování a jsou do podstatně vyšší míry spokojeni se systémem, ve kterém žijí.

2.4 TEORIE MODERNIZACE

Stěžejním problémem také zůstává, jaké příčiny vedly k tomu, že v určité společnosti platí určité společenské a kulturní hodnoty odlišné od ostatních, a co jsou příčiny změn těchto hodnot v čase. Proč se jejím institucím daří naplňovat lépe očekávání občanů než v případě jiné země. Detailní vysvětlení podává teorie modernizace, kterou ve svém díle rozpracovává také Inglehart. Nebudeme se zde věnovat výkladu celé teorie, ale vybereme pouze základní předpoklady potřebné pro další směřování práce.

Teorie modernizace pracuje s vlivy industrializace na společenský a kulturní vývoj národa. Základní teze spočívá v tom, že s rostoucím ekonomickým rozvojem dochází k posunu hodnot ve všech sférách života (včetně politického a sociálního) od tradičních (konzervativních) k moderním (liberálním), a že tyto změny se budou moci předpovídat s poměrně vysokou úspěšností ve všech kulturách. Děje se tak samovolně. Vládnoucí elity sami o sobě nejsou v dlouhodobém měřítku schopny změnit odvrátit.

Industrializace tedy vede společnost k předpověditelnému rozvoji. Růst materialistického způsobu života vyvolá ve společnosti změnu jejích hodnot od materialistických k post-materialistickým a postmoderním hodnotám. Dojde ke zvětšení vzdělanostní úrovně populace, ekonomických příjmů, změně přístupu k tradičním generovým rolím, náboženství, potratům, rozvodům, změně přístupům k menšinám včetně sexuálních atd. Post-materialistické a postmoderní hodnoty jsou již plně obráceny k životu každého jednotlivého člověka. Velký důraz se klade na kvalitní prožití vlastního života, kdy se již nemusím po velkou část svého života starat o zabezpečení svých potřeb nejnutnějších pro přežití. Zároveň se začíná objevovat organizovaná občanská společnost, která je schopná sebe

¹⁵ Linde 2004, str 38

samu regulovat, koordinovat a je schopna různými způsoby prosazovat svoje vlastní potřeby dle svých specifických zájmů.¹⁶

Podstatné je především skutečnost, že i přes předvídatelný vývoj, který s sebou nese industrializace, přece jenom nedojde ve všech společnostech k absolutně totožným výsledkům tohoto procesu. Významnou roli zde sehrávají specifické faktory v každé jednotlivé společnosti. Jedná se o faktory, kterými je definována politická kultura. Autoři pracují s prací Samuela Huntingtona o kulturních zónách (viz tabulka 1). Ten rozdělil společenství na zemi do několika kulturních zón, kde všechny sdílejí podobné charakteristiky a to jak ve svém historickém vývoji, tak i ve způsobu uvažování o obecných společenských záležitostech. Jak dokládají autoři studie, i zde se nicméně objevují odchylky, způsobené především mírou bohatství společnosti.

Tabulka 1 ukazuje pozici jednotlivých zemí jednak podle příslušnosti k většímu kulturnímu zázemí podle Ingleharta a zároveň určuje, jaké hodnoty ve společnosti převládají podle míry industrializace (bohatství). Čím výše se daná země na svislé ose nachází, tím jsou její hodnoty modernější. To znamená, že je zde malý důraz na náboženství, národní hrdost (nacionalismus v negativním slova smyslu), respekt k autoritám je menší, vztah k potratům, menšinám, rozvodům apod. je benevolentní. Kromě ekonomického rozvoje ovlivňuje posun a utváření hodnot také kulturní dědictví (tedy zařazení země do některé z kulturních zón). Svůj vliv mají tedy například faktory, zda si země prošla komunistickou zkušeností, zda byla britskou kolonií, zda je zde převládajícím náboženstvím Islám apod.

Vodorovná osa je odrazem míry post-materialistických hodnot. Čím je země situovaná více doprava, tím je v ní daleko větší důraz kladen na kvalitu vlastního života, seberealizaci, ve vysoké míře se setkáváme s politickým aktivismem a tolerancí vůči všem druhům menšin apod. Zde se projevuje i bohatství země. Čím bude země bohatší, tím se bude více nalézat napravo na ose. Nízkopříjmové země (rozuměj země s nízkou produkcí HDP) jsou situovány do levého dolního kvadrantu, kdežto vysokopříjmové země do pravého horního kvadrantu.

Inglehart se svým výzkumem post-materialistických hodnot zaměřoval primárně na jiné faktory, než kterým bude věnovat pozornost tato práce, ale je podstatné si pro začátek uvědomit, že hodnoty, které konkrétní společnost zastává, hrají v jejím životě z mnoha důvodů stěžejní roli, a že jejich vývoj je spjat s daleko širšími faktory, které mohou sahát daleko hlouběji do života společnosti a nemusí být pouze odrazem institucionálního nastavení státu. Konkrétním případům bude věnována pozornost v další části výkladu. Stejně tak se

¹⁶ Inglehart 1997, kapitola 3

dotkneme problematiky toho, zda má větší vliv kultura než struktura. Existují totiž v podstatě dvě tradice. Jedna přistupuje k vývoji bohatství a hodnot ve společnosti právě na základě historických determinantů a kulturních faktorů (jakým může být především role náboženství při vývoji společnosti a jejího ekonomického rozvoje v pojetí Maxe Webera) a druhá naopak zdůrazňuje roli institucí, resp. jejich vlivu na formování společnosti (jako například v marxistické tradici).¹⁷ Jak ale sám Inglehart přiznává,¹⁸ není pak modernizace sama o sobě příčinou vzniku demokracie, zato však jistě vytváří vhodné podmínky pro její rozvoj. K zásadním podmínkám, kterým se budeme dále věnovat, je především ekonomické osamostatnění lidí a z toho plynoucí výrazně lepší předpoklady pro zapojování se do komunitních sítí s ostatními obyvateli, díky nimž se vytvoří silné vazby a vztahy, jež budou mít pozitivní vliv na občanskou společenskou participaci.

1.5 SHRNUÍ

Z výše představených konceptů a teorií bylo naznačeno, že na posuzování vývoje a stavu společnosti má stěžejní vliv kultura, resp. hodnoty, postoje a normy, které si daná společnost za dobu své existence osvojila. Pro pátrání po kritériích a předpokladech, proč je důležité ve vybraných zemích zkoumat detailněji problematiku participace, se zde nabízí následující předpoklady: Aby nové demokratické režimy zůstaly stabilními a jejich obyvatelé k nim získali důvěru, je nutná jejich aktivní participace. Dostatečná míra participace pak předznamenává, zda se novému demokratickému režimu podaří obstát. Na participaci má vliv velká škála různorodých faktorů. Předpokládanými faktory jsou kromě ekonomické spokojenosti (tedy dosažení jisté životní úrovně) příslušnost k určitému kulturnímu okruhu se specifickými historikotvornými a normotvornými předpoklady. Jednoduše řečeno, můžeme předpokládat, že společnost musí dosáhnout určitého stupně ekonomického rozvoje a musí mít i vhodně položené kulturní podmínky. Tyto dva faktory jsou ale poněkud příliš obecné na to, aby vysvětlili specifika vybraných zemí. Z tohoto důvodu se opřeme o teorii sociálního kapitálu, který nabízí specifický a ucelený pohled na další kritéria potřebná pro usnadnění zapojení lidí.

¹⁷ Inglehart 1997, kapitola 3

¹⁸ tamtéž

3. SOCIÁLNÍ KAPITÁL

V této kapitole se blíže podíváme na problematiku sociálního kapitálu (*social capital*). Výchozím dílem, ze kterého budeme čerpat teoretické a analytické postoje, bude práce Roberta D. Putnama, především „*Making Democracy Work*“. Dále se podíváme na problematiku sociálního kapitálu z hlediska dispozic a specifík středo-východní Evropy (s důrazem na zkoumané země) v práci amerických autorek Natalie Letki a Pamelý Paxton a české autorky Kateřiny Vráblíkové.

V této kapitole budeme hledat nejprve obecné podmínky vzniku sociálního kapitálu, abychom mohli testovat teoretické rámce specificky ve středo-východní Evropě. Sociální kapitál má totiž sehrávat klíčovou úlohu pro participaci lidí ve společnosti. Jak víme, participace má být podle dalších autorů nezbytnou podmínkou pro kvalitní fungování demokracie a díky širokému zapojení lidí do politického procesu má vést k naplnění jejich očekávání a tím má zapříčinit vysokou míru spokojenosti s režimem a jeho podporu. Obecně řečeno podle této predikce sehrává sociální kapitál roli nejdůležitější podmínky určující míru participace a kvalitu režimu. Vycházíme tedy z přesvědčení, že sociální kapitál musí hrát ve zkoumaných zemích velmi důležitou úlohu. Jeho nízká míra by totiž zavdala podezření na hrozící kolaps demokratických režimů.

My se v následující části podíváme více do hloubky na Putnamův původní koncept, který vznikl empirickým testováním a popisem historického vývoje italských regionů. Putnamův důraz je kladen na efektivitu regionálních vlád v závislosti na míře participace (tedy velikosti sociálního kapitálu). Jeho navržený koncept má být univerzálně aplikovatelný na středo-východní Evropu. Nicméně, jak ukážeme později, ne všechny kategorie, které zdůrazňuje Putnam pro efektivní fungování a vůbec existenci sociálního kapitálu, můžeme ve sledovaných zemích nalézt. Proto se opřeme o empirická zjištění autorek Letki, Paxton a Vráblíkové a pokusíme se je interpretovat pro námi zvolené příkladové země.

3.1 TEORIE SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU

Pro pochopení sociálního kapitálu je nutné se podívat na vývoj předpokladů, ze kterých sociální kapitál vychází. Teorie sociálního kapitálu popisuje příčiny vzniku kooperace mezi lidmi, jejich problémů a také důsledků nejen pro jednotlivce, ale pro celé společenství. Podívejme se nyní na všechny tři složky detailněji. Věříme, že právě sociální kapitál bude stěžejní pro pochopení a vysvětlení míry participace ve sledovaných zemích. Jeho determinanty se budou jistě kulturně lišit země od země, a budeme tedy schopni posoudit kapacitu obyvatel jednotlivých zemí k participaci.

Putnamův koncept¹⁹ praví, že sociální kapitál je podhoubím, na kterém vyrůstá občanská společnost, tj. společnost aktivně participujících občanů. Síla sociálního kapitálu je tedy výchozím předpokladem pro aktivní masovou participaci. Jako každý jiný kapitál přináší i sociální kapitál pro společnost jisté pozitivní předpoklady (v tomto případě) pro její další rozvoj. Je to kapacita množství pozitivních intenzivních vztahů mezi jednotlivci. Společnost s velkým bohatstvím institucionalizovaných i neinstitucionalizovaných vzájemných vztahů a kooperací dokáže postavit pevné předpoklady mezilidské důvěry a z ní vyplývající důvěry k institucím. Vzniká vysoká míra nesobecké reciprocity ve vztazích. Angažování občanů je díky tomu snadné, protože obyvatelé si vzájemně důvěřují a věří, že jejich způsob chování bude oceněn, a že se dočkají podobného nesobeckého chování od ostatních. Nic jim proto nebrání, aby si otevřeně a aktivně sami vytvářeli institucionalizované občanské struktury, které se stanou důležitým transformátorem jejich potřeb a názorů do politického procesu a budou jim pomáhat řešit jejich každodenní problémy. Čím pestřejší bude škála těchto organizací, čím větší bude důvěra v jejich efektivitu, o to více bude uspokojeno volání lidí po odpovědné vládě, která naslouchá potřebám občanů, protože ta bude jednak nucena neignorovat silnou občanskou komunitu, ale bude i naučená, že pro svoji efektivní práci bude muset poslouchat přání a potřeby lidí. Tím bude zajištěna efektivita systému. Tyto přednosti sociálního kapitálu vycházejí z jeho komponentů – společenských norem, sítí občanské účasti a mezilidské důvěry.²⁰

3.1.2 DILEMA KOLEKTIVNÍHO JEDNÁNÍ

Kolektivní jednání, tedy takové jednání, kdy vstupují do různých interakcí mezi sebou jedinci určité komunity, je neodmyslitelnou součástí života lidské společnosti. Protože ale v žádné společnosti nenalezneme dva totožné jedince s totožnými očekáváními a způsoby chování a jednání, musíme řešit problematiku jejich vzájemné interakce. V jednání mezi lidmi převládá prvek nejistoty a nedůvěry. Nejsme si nikdy jistí, zda druhá osoba, se kterou nyní musíme vstoupit například do směnné výměny, má čisté úmysly (jako my) a nebude se nás snažit podvést. Jak můžeme druhé osobě důvěřovat?

Pro způsoby efektivního vysvětlení tohoto prvotně předpokládaného prvku nejistoty ohledně přejímané automatické nedůvěry mezi lidmi bylo vytvořeno několik teoretických rámců od hobbesiánského pojetí „člověk člověku vlkem“, přes teorii racionální volby, až po koncepty sociální důvěry (*social trust*), se kterými pracuje Putnam. Je to právě sociální

¹⁹ Putnam 1993, kapitola 6

²⁰ Putnam 2002, úvod

důvěra, která přistupuje k objasnění příčin a míry získání maxima z kooperace na základě kulturních předpokladů lidského kolektivního jednání. Je to motiv, který se sestává z několika poměrně dobře argumentačně postavených faktů, mnohdy navíc empiricky testovaných. Pro další výklad se zaměříme na rozbor pojmání sociální důvěry v dílech zmiňovaných autorů. Sociální důvěra je podstatným fenoménem, se kterým je nutné pracovat, je-li nutné zdůvodnit a hledat příčiny způsobů kolektivního jednání, jeho specifika a z nich vyplývajících předpokladů pro efektivní fungování společností a společenských institucí. Na rozdíl od ostatních teorií je tento koncept lákavý především z toho hlediska, že staví na kulturní složce, již bere v potaz hlouběji do minulosti a v níž se snaží vysledovat příčiny a logiku vývoje skupinového chování a jednání.

Podíváme-li se na kooperaci z hlediska teorie racionální volby,²¹ pak podle tvrzení „kooperuji s tím, kdo kooperuje se mnou (nebo lidmi jako já) a nebudu tím prvním, kdo sběhne, kdo bude při kooperaci podvádět“ dochází k sebe-posilování pozitivních důsledků kooperace. A to tím způsobem, že pokud je kooperace již rozvinuta na poměrně vysokou úroveň a všichni účastníci přijímají výše nastíněné pravidlo stejně silně, není velkým problémem společným tlakem všech účastníků nějakým způsobem penalizovat toho, kdo se pokusí podvádět a narušovat kolektivní pravidla hry. Tím jsou pokusy kazit zaběhnuté způsoby řešení problémů předem vylučovány, protože takové jednání je pro účastníka riskantní a mohlo by ohrozit jeho postavení ve společenství. Ale ovšem tohle v žádném případě nebrání tomu, aby se situace opakovala obráceně. Ve vyhroceném případě může být účastník hry, který jedná poctivě a nesnaží se nikoho podvést nebo oklamat, vyloučen ze hry, protože neustojí tlak ostatních, kteří se vzájemně podvádí, jakkoli se to může zdát pro efektivitu a výkon institucí iracionální. Taková situace nastává například v případech masivní systémové korupce, kdy získat státní zakázku nelze jiným způsobem než uplatit příslušné politiky, protože se to očekává a bez tohoto nákladu není poctivý zájemce k výběrovému řízení vůbec připuštěn. V zásadě můžeme říci, že tyto dva základní zjednodušené modely chování a chápání „hry“ se vyvinuly prakticky na celém světě a mají stěžejní vliv na efektivitu a výkon institucí. Jak se ale přihodí, že v některých společnostech převládá jeden z modelů nad druhým a proč se udrží?

Při hledání způsobů fungování kooperace jednání mezi lidmi je nutné brát v potaz debatu týkající se vlivu dvou faktorů, které ji mohly formovat. Je zde nasnadě otázka, zda byla dříve struktura, nebo kultura. Hledání odpovědi lze připodobnit hledání odpovědi na otázku, zda bylo dříve vejce, nebo slepice. Nicméně přiblížíme-li si Putnamovu argumentační

²¹ Putnam 1993, str. 178

linii, pak se musíme jednoznačně zaměřit na kulturní stránku. Důvody, které k tomu vedou, jsou spatřovány v (dávném) historickém vývoji společnosti. Je třeba hledat stěžejní, formulující momenty, a to i několik století dozadu, kdy můžeme najít prvotní stopy základů budoucího způsobu organizace společnosti, resp. způsobu rozložení moci, řešení problémů atd. Záleží na tom, jaké kulturní rámce a způsoby tehdy převážily, a jak a s jakým vlivem se udržely do současnosti, neboť na nich se vyvinuly způsoby fungování současné společnosti. Otázka *path-dependence*, tedy historického vlivu důležitých rozhodnutí, událostí atd., které formovaly další, budoucí vývoj, je stěžejní pro další argumentační vývoj pojmání způsobů a příčin lidské kooperace. Zároveň pomáhá vysvětlit rozdíly mezi různými úrovněmi kooperace, participace a občanské angažovanosti (stejně tak v konečném důsledku efektivnosti a výkonu institucí státu a společnosti) napříč různými zeměmi a jejich společenstvími. Každá země nebo společenské jednotka si prošla rozdílným vývojem i přesto, že zde mohly být v minulosti implantovány podobné způsoby vládnutí a institucí. Rozdíly ve způsobu, jakým dnes dochází ke zvládnutí každodenní kooperace se vším, co s sebou nese, také ale mohou být marginální. Odpovědi na tuto problematiku se začala již dříve zabývat koncepce politické kultury, která přesně pátrala po příčinách rozdílů mezi jednotlivými státy, které bychom našly v téměř podobném kulturním prostředí. Kultura zde hraje svoji roli „*culture matters*“, protože nelze jednoduše vše vysvětlit pouze institucionálním uspořádáním a jeho vlivem na společnost. Kvalita výkonu institucí závisí do značné míry na faktorech, vycházejících ze sociálního kapitálu. Vychází z toho, jak mocná je občanská kultura, jak jsou lidé ochotni vstupovat do politického procesu a účastnit se ho. K tomuto je třeba řešit problematiku kolektivního jednání, a jak bylo již řečeno, nejvíce ji ulehčuje právě občanská komunita, která nevznikne bez vysoké míry mezilidské a sociální důvěry odbourávající problémy kolektivního jednání a zároveň umožňuje nabýt znalostí a schopností pro aktivní účast na politickém procesu. Není proto užitečné se zabývat do detailu otázkou, zda je důležitější struktura, anebo kultura, ale právě jakým způsobem historie vedla k tomu, že právě struktura funguje takovým, nebo onakým způsobem, protože dnešním institucím a jejich výsledkům nemůžeme rozumět bez vysledování vlivu historie (*path-dependency*). Tento koncept nám tedy pomůže vysvětlit, proč právě v této konkrétní společnosti přetrvává takový způsob řešení kooperace, participace a institucionální efektivnosti a míry výkonu.²²

²² Putnam zde uvádí příklad postkoloniální severní a jižní Ameriky. Severní Amerika, kolonizovaná Velkou Británií a Francií, přijala instituce založené na horizontálním a decentralizovaném způsobu rozložení moci a kooperace a na tradici angažování se občanské společnosti. Naproti tomu jižní Amerika převzala španělskou institucionální kostru, kde jsou vztahy uspořádány vertikálně a centralizovaně a prostor pro občanskou aktivitu zde byl malý, ba skoro žádný. Státy na obou kontinentech převzaly podobné formální státní uspořádání, ale výsledky politického procesu byly diametrálně odlišné. Lépe to lze ukázat na případě jižní Ameriky, kde

3.1.3 VZNIK SOCIÁLNÍ DŮVĚRY – „NORMS OF RECIPROCITY“ A „NETWORKS OF CIVIC ENGAGEMENT“

Sociální důvěra může podle Putnama vzniknout ze dvou souvisejících zdrojů. Prvním je vzájemnost (*reciprocita*), považovaná za normu mezilidského jednání, druhým zdrojem jsou potom sítě občanské účasti²³ (*network of civic engagement*) vzešlé z občanského angažování. Tvrdíme-li, že *reciprocita* je považována za normu lidského chování, musíme si klást i otázku, jak taková norma vůbec vznikne. V lidském společenství se rozvinou především ty normy, které pomáhají podpořit a upevnit sociální důvěru. A to z toho důvodu, že členům společnosti vlastně umožňují snížení transakčních nákladů a ulehčují kooperaci mezi jejími členy. Tedy snižují nedůvěru a prvek nejistoty mezi lidmi. Transakční náklady vznikající během kooperace jsou způsobeny především možnou vzájemnou nedůvěrou v čisté a předpokládatelné jednání druhých.²⁴ Nicméně sociální normy jsou zde pojaty veskrze jako ustálené způsoby lidského chování, které jsou provázány vzájemností (tedy tím, že lze očekávat od ostatních, že se těchto norem budou držet taktéž).²⁵ Vzájemnost je dále rozlišena na dva způsoby. Jeden, nazvaný vyvážený (*balanced*), je ten typ vzájemnosti, se kterým se setkáme například při výměně dáreků k narozeninám s kolegy v práci, tedy něčeho přibližně stejné hodnoty. Druhý typ, nazvaný všeobecný (*generalized*), je již vysoce důležitým komponentem sociálního kapitálu. V podstatě se jedná o jistý typ altruismu, kdy je předpokládáno, že pokud jedna osoba pomůže v něčem druhé, pak druhá pomůže první později v budoucnu. Tento způsob v sobě nese hlubší míru přesvědčení o vzájemné pomoci ve společnosti s daleko větším a hlubším přesahem. Právě ten prvek přesahu pomoci do budoucna pomáhá vytvořit silný pocit důvěrného a efektivního skupinového jednání. Tímto vysvětlením se Putnam vyrovnává s nastíněnými otázkami problematiky logiky kolektivního

převládá klientelismus, centralizované autoritářství (*centralized authoritarianism*) a důraz na silné rodinné vazby, jež jsou v přímém kontrastu s vytvořením občanské komunity (která se utvořila na severu) a s tím souvisejících pozitivních benefitů, jako jsou ekonomický růst, vysoký podíl lidí na politice atd. (Putnam 1993, str. 179)

²³ Překlad pojmu pochází od Z. Vajdové. In Vajdová 1996

²⁴ Specifickým přístupem, který se tímto zabývá, je například teorie vězňova dilematu.

²⁵ Putnam používá následující příklad: Na podzim mají všichni ze sousedství pečlivě shrabáno napadané listy. Tuto normu se nikde ve škole nenaučili, ale přesto ji všichni dodržují. V případě, že by ji někdo nedodržoval, pak by mu sousedé měli vytýkat neuklizenou zahradu a upozorňovat ho na to, „jak to v tomto sousedství chodí“. Takovéto normy jsou zvláště pozorovatelné na nově příchozích. Člověk odjinud nezná místní pravidla a normy, ale v konečném důsledku, se jim po obeznámení bude snažit víceméně přizpůsobit, aby zapadl do místního prostředí a stal se také vítaným a uznávaným členem komunity. Tedy pokud dojde k tomu, že na něčí zahradu napadá příliš listů a on by raději sledoval nedělní zápas, nezbude mu podle normy udržování patřičného stavu upravenosti zahrad nic jiného než listy shrabat. Jinak by musel riskovat jistou míru ostrakizace od svého okolí. (Putnam 1993, str. 171) Tento příklad je praktickou ukázkou normy. V našem případě se pochopitelně jedná spíše o normy provázející vzájemnou důvěru. Pokud důvěřuji ostatním ve svém okolí, pak se nepokusím je jakkoli podezřívát, například z podvádění, protože se tento způsob chování nepovažuje v tomto prostředí za normální.

jednání, kdy podle mnohých teorií (například racionální volby, věžňova dilematu) je vzájemná důvěra ve vzájemnou pomoc v kolektivní a individuální potřebě vázaná na prvek nemožnosti důvěřovat ostatním. Důvěra se neobjeví jen tak. Bylo by jistě velmi odvážné tvrdit, že s mírou důvěry stoupá účinnost předpovědí teorie racionální volby a naopak s větší mírou důvěry bychom měli více přihlížet k Putnamovým predikcím.

Nyní se zaměříme na síť občanské účasti. Toto jsou takové vztahy ve společnosti, které vznikají mezi jejími členy zapojenými v organizacích občanské společnosti, které ale nemusí být nutně institucionalizované. Síť občanského angažování mají horizontální povahu. To znamená, že vztahy mezi členy nejsou uspořádány pyramidálně, hierarchicky, ale všichni členové mají stejnou možnost ovlivnit chod sítě (například spolku, sportovního klubu apod.) a účastnit se jeho aktivit.

O pyramidálně, hierarchicky uspořádané síti bychom mluvili například v souvislosti se státem, kde je moc rozvrstvena po vertikále a vztahy mezi členy jednotlivých „vrstev“ jsou založeny na vzájemné závislosti a podřízenosti. Co tedy přináší takové dispozice lidem zapojeným do sítí občanské společnosti? Na každého člena je to nesmírně silně působící prvek, který mu umožňuje nabýt specifických vlastností uplatnitelných právě v interakci mezi členy, protože zde vztahy mezi jednotlivci nepodléhají vztahu „podřízený-nadřízený“, ale umožňují volnou a otevřenou komunikaci. Tím se jedinec naučí snáze prosazovat svoje názory, požadavky a potřeby, protože je může volně přinést do pléna a obhájit si je před ostatními, resp. prosadit je mezi ostatní. Toto pomáhá nárůstu opakování vzájemných interakcí mezi členy, protože vím, že můj hlas nebude utlumen vyšší autoritou, ale naopak se dostane k ostatním, kteří k němu musí zaujmout nějaké stanovisko a společně dojít ke zhodnocení, například zda je věc prospěšná pro všechny a jak ji prosadit „výše“. Díky tomu, že se tito lidé střetávají opakovaně, se upevňují normy reciprocity, neboť opakované ustálené způsoby (vy)jednání vedoucích k prosazení společných cílů naučí jedince vzájemné pomoci a důvěře; a až někdy přijde s nějakým požadavkem někdo jiný, ostatní mu pomohou nalézt cesty, jak jeho požadavky a potřeby prosadit. Jsou to tedy ty normy, podle kterých lze očekávat, že v budoucnu bude případná dnešní pomoc opětována. Přináší tímto upevnění důvěry mezi členy. Takový způsob jednání má ale i další neopomenutelný přínos pro řešení konfliktních situací mezi členy v komunitě, neboť pomáhá udržovat vzorce řešení konfliktů, se kterými se komunita již v minulosti setkala a zjednodušuje tak kooperaci mezi členy.

Poslední, ale za to velmi podstatný argument vysvětlující, co všechno pozitivního přináší horizontální rozložení sítí, je u Putnama jedním z důležitých faktorů pro posuzování občanské tradice a její přenositelnosti do současnosti. Ukazuje totiž, že v oblastech, kde se

lidé naučili jistým způsobem zvládat své požadavky na bázi horizontálního vyjednávání a kooperace, tam i dnes nalezneme silnou tendenci opakovat takové způsoby jednání a řešení problémů. Vertikální rozložení moci nemůže v žádném případě posílit a vybudovat vzájemnou důvěru a schopnost kooperovat. Příkladem, na kterém je toto předvedeno, je například klientelismus. Tedy vztah vertikální závislosti jedné osoby na druhé, kde jedna z nich logicky musí být v mocenské, společenské, finanční nebo jiné převaze nad druhou, slabší. Tento vztah nevytváří předpoklady pro vytvoření vzájemné důvěry založené na bázi otevřeného vztahu posilujícího schopnost reciprocity, ale jedná se zde o vytvoření podřízenosti, kdy podřízený je ve vleku svého ochránitele a musí vyhovět jeho představám a potřebám. Tento typ vztahů je méně nápomocný k řešení problémům kolektivního jednání, což je u Putnama doloženo tvrzením, že demokracie byla úspěšnější než autokracie ve 20. století a kapitalismus více než feudalismus v 19. století. Tedy režimy založené na vertikálním rozvržení moci vystřídaly režimy založené na horizontální bázi. Je nicméně také pozoruhodné přihlídnout i k efektivitě a úspěšnosti organizace vztahů, jež provází pevně spjaté skupiny, jakými může být rodina, resp. konkrétně rodinná firma (která je srovnatelná s horizontálním způsobem jednání a kooperace). Ta byla velmi důležitým a úspěšným prvkem při rozvoji komerčního podnikání a v mnohých regionech: postupně se zvětšující rodinné firmy pomohly nastartovat průmyslový a obchodní boom přesahující hranice měst a regionů. Její úspěchy jsou přičítány z nemalé části právě horizontálnímu rozložení kooperace.

O příčinách původu vzniku horizontálního a vertikálního uspořádání vztahů ve společnosti mluví ve své práci o modernizaci a postmoderních hodnotách Inglehart,²⁶ který staví na vlivu náboženství pro rozvoj společnosti. Tato teze je nicméně daleko starší a sahá až například k Maxu Weberovi a jeho myšlenkám o (ekonomické) úspěšnosti protestantských společností nad katolickými. Podle Weberova přístupu totiž protestantské církve vykazují horizontální uspořádání moci, kdežto katolické jsou přísně hierarchické. Státy a společnosti, kde převažuje (převažovalo) protestantské náboženství dosahují daleko větší participace lidí, a díky tomu vyššího ekonomického úspěchu. Díky horizontálnímu způsobu organizace společnosti se lidé naučí více kooperovat, důvěřovat si a být více inovační, neboť tento systém jim to jednak umožňuje, a jednak to od nich přímo očekává. Na rozdíl od katolického světa, který se naučil poslouchat autority a spíše nekriticky přejímat rozhodnutí vládnoucích, jsou zde lidé více otevření názorům a postřehům ostatních. Náboženství je tedy určujícím pro to, jakým způsobem budou vztahy ve společnosti organizovány a z toho potom vyplývá jednak (ekonomická) úspěšnost dané země, jednak daleko větší automatická a samozřejmá

²⁶ Inglehart a Baker 2000

aktivita obyvatelstva. Podle tohoto předpokladu lze tedy poukázat opět na hlubší kulturní předpoklad odlišující míru participace obyvatel v jednotlivých zemích.

Ostatně toto tvrzení dokazuje i Putnam, když říká, že normy a síť občanské angažovanosti historicky podpořily ekonomický růst. Nicméně zdůrazňuje, že nestály přímo za jeho vznikem. Jak je dokázáno na historickém srovnání, pak regiony, kde převažovalo horizontální uspořádání nad vertikálním (tedy větší zapojení lidí do správy a chodu prostřednictvím horizontálně uspořádaných organizací), a kterých se týkal růst v minulosti, zaznamenávají i dnes ekonomický růst více než regiony s tradičně vertikálním pojetím kooperace a správy. Zároveň kromě ekonomického růstu se síla občanského horizontálního propojení odráží i na efektivitě vládnutí místní správy. Ta je totiž ve srovnání s vertikálně uspořádanými regiony daleko úspěšnější při uspokojování potřeb občanů především skrze způsob, jakým k rozhodnutí dochází. Při rozhodnutích jsou akcentovány názory občanů a jejich sdružení, a občané tak mají pocit, že se podílejí na výkonu moci nejen díky svým zástupcům, ale přímo, díky možnosti ovlivnit každodenní názorový vývoj zastupitelů. Ti jsou navíc zvyklí jim naslouchat a dokonce spoluúčast na rozhodování od obyvatelstva očekávají.

3.1.4 SHRNU TÍ

Problematika kooperace mezi lidmi je spojena s dilematem kolektivního jednání. Fakt, že ne všichni obyvatelé si napoprvé při vzájemné kooperaci mohou důvěřovat, zaměstnával mnoho badatelů a teoretiků. Teorie sociálního kapitálu je postavena na tom tvrzení, že nejlepší předpoklady pro bezproblémové kolektivní jednání zajistí především horizontálně uspořádané síť občanského angažování. V těch se díky jejich charakteru vybuduje a upevní sociální důvěra (*social trust*), jež je předpokladem pro zvládnutí dilema kolektivního jednání.

Putnam tedy za vznikem sociální důvěry (*social trust*) vidí dva faktory. Jednak musí existovat vzájemná víra, že pokud jedinec pomůže druhému, pak se od něho v budoucnu dočká toho samého od druhého. Tato důvěra je obsažená v mezilidské kooperaci, která ji usnadňuje a zároveň posiluje. Proto musíme očekávat, že budou silněji a více kooperovat lidé, kteří si vzájemně věří. Další faktory jsou navázány na způsoby uspořádání vztahů ve společnosti. Ukazuje se, že daleko úspěšnější je takové uspořádání, kde lidé neposlouchají příkazy „shora“, ale jsou zahrnuti do procesu rozhodování. Můžeme předpokládat, že tento argument má daleko hlubší kulturní kořeny, protože takový způsob chování a řešení záležitostí ve společnosti nevznikne a nezmizí ze dne na den. Spíše země s liberální a protestantskou tradicí by měly být právě ty, které budou mít míru účasti lidí podílejících se na

veřejných záležitostech daleko větší. S touto hlubší kulturní predispozicí budeme i nadále pracovat. Věříme, že historická zkušenost a způsoby jsou určující pro míru participace ve společnosti. Ukázali jsme zde, jaké všechny výhody přináší horizontální uspořádání vztahů ve společnosti. Budeme proto předpokládat, že tento způsob je obecně efektivní a měl by být považován za ideální stav.

3.1.5 OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Je třeba se nyní podívat na přístupy ke vzniku občanské společnosti z pohledu sociálního kapitálu a toho, co jí umožňuje být aktivní a stát se součástí politického procesu. Celá problematika občanské společnosti ve zkoumaných zemích by si zasloužila daleko větší teoretickou i empirickou pozornost, než jsme schopni nabídnout v této práci. Z našeho pohledu se jedná především o podchycení těch základních představ o funkcích a fungování občanské společnosti (resp. jejích organizací), o které se při svém výkladu opírá teorie sociálního kapitálu. Níže uvedený nástin problematiky slouží pouze pro dokreslení celé situace přístupu sociálního kapitálu a nebude tak plně vypovídající o občanské společnosti jako samostatného badatelského pojmu.

Pro základní přehled uvedme ale aspoň několik základních faktů. Občanskou společností se chápe „*prostor jednání a sdružování mezi rodinou, trhem a státem*“²⁷ Zahrnuje řadu organizací jako jsou spolky, nadace, církve nebo i organizace řízené jako obecně prospěšné. Do občanské společnosti se zahrnují „*i hodnoty, společenské normy a zvyklosti, které určují, jak občané jednají a co považují za správné.*“²⁸ „*Občanský sektor představuje oblast, v níž občané narozdíl od veřejného sektoru mezi sebou udržují vztahy na základě rovnosti a která současně na rozdíl od tržního sektoru zahrnuje občanské jednání.*“²⁹ Skutečností zůstává, že pokud si detailněji přiblížíme situace jednotlivých zkoumaných zemí, pak participace je v různých společnostech různě silně rozvinutá, a že podle teorie sociálního kapitálu tento fakt souvisí do značné míry se silou občanské společnosti. Aktivně participujících občané, kteří sami vytváří institucionalizované organizace, jsou pak základem pro legitimní činnost vlády. Problematické jsou ovšem ty typy organizací, které kultivují např. separatismus, a ohrožují tím tak stabilitu (demokratického) režimu. Pak bychom se dotýkali citlivé otázky, kdo smí a za jakých okolností sdružování občanů omezovat.

²⁷ Skovajsa 2010, str. 30

²⁸ tamtéž

²⁹ tamtéž, str. 35

3.1.5.1 TEORIE VZNIKU OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Obečně lze rozlišit čtyři koncepty vzniku občanské společnosti.³⁰ První vysvětluje vznik skrze charitu a chudinské zákony ze 17. století. Druhý je spojen s konceptem sociální ekonomiky, třetí se opírá o koncept nevládních organizací, které jsou nástrojem pro občany pro vyjádření proti vládním i ekonomickým elitám. A konečně čtvrtý je spojen s „bojem“ obyvatel komunistické Evropy, kde je občanský sektor prostorem pro vyjádření kritických názorů na vládu, ekonomiku i samotný občanský sektor. Nicméně, jak bylo řečeno výše, zaměříme se na výklad odvozený od přístupu, se kterým pracuje teorie sociálního kapitálu. Z jeho pohledu je demokracie hluboce provázána s ekonomickou a sociální proměnou, kterou s sebou přinesla vlna modernizace společnosti v souvislosti s industriální revolucí, tak jak ji charakterizuje ve svém díle výše zmíněný Ingelhart. V těchto teoriích se říká, že tam, kde rostla úroveň hrubého domácího produktu (ekonomického blahobytu), vzrůstala kvalita životních podmínek, lidem se dostalo kvalitního vzdělání a zdravotní péče, tam, kde se vytvořila střední třída, se demokracie nepotýkala s vážnějším ohrožením. Empiricky bylo doloženo, že regiony s vyšší mírou socioekonomického rozvoje se nejen že nepotýkají s ohrožením demokracie, ale navíc je demokracie stabilní a úroveň kvality vládnutí je vysoká. Hospodářská situace a ekonomický růst tady nějakým způsobem vytváří pozitivní předpoklad pro kvalitní a stabilní demokracii. Toto jsme rozebírali již v předchozích oddílech.

Ovšem to, co se z těchto teorií zdá být jako jedna ze stěžejních zjištěných skutečností je ta, že jediné během zabezpečené životní úrovně už jednotlivci nemají potřebu starat pouze o svoje každodenní přežití, ale začínají se zajímat o své okolí a svojí působnost v něm. Začínají si uvědomovat svou roli a sílu ve společnosti a se setřesenými okovy starostí o dennodenní přežití tak mohou plně využít svoje uvolněné časové i intelektuální kapacity. Začínají se věnovat otázkám zabezpečení kvalitního, nejen svého privátního, ale komunitního života. Z tohoto podhoubí pak vyrůstá ona tendence pro aktivní občanský život, zde se vyvine zárodek organizovaného občanského aktivismu. Zároveň kooperační jednání stojí před problémy kolektivního jednání. A jak bylo popsáno výše, pak by se mělo snáze reprodukovat to jednání, které snižuje transakční náklady vzájemné interakce a přispívá k pěstování vzájemné důvěry mezi členy komunity. Do jisté míry lze tvrdit, že vzniklé-li střední třída, pak právě ta zavádí právě ty podněty k novým způsobům spolupráce a organizace ve společnosti a státě. Vzniká tím díky ní fenomén občanské angažovanosti a občanské společnosti.

³⁰ Skovajsa 2010, str. 91

3.1.5.2 FUNGOVÁNÍ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Pro občanskou komunitu jsou prospěšné ty typy vztahů, které jsou založeny na horizontální bázi rozčlenění vztahů. Tedy opak vertikálnímu rozčlenění, které brání přímé a otevřené koordinaci mezi členy, protože ti jsou ve vertikálním pojetí moci a vztahů pojímáni jako vykonavatelé přání a rozkazů těch, kdo stojí v žebříčku nad nimi. Horizontální duch spolupráce vytváří pro komunitu užitečný nástroj, který nenechá zapadnout každý možný opoziční nebo alternativní hlas. V ideálním případě tak lze dosáhnout v nejširším možném pojetí politické rovnosti a konsensu. V takto organizované občanské komunitě se vytváří vhodné podmínky pro vznik a udržení solidarity, důvěry a tolerance, které přispívají k liberálnímu rozvoji celé společnosti.³¹ Neznamená to, že se vytvoří jednotný názor, který budou harmonicky uznávat všichni, ale dojde k „osekání“ ostrých konfliktních hran. Opoziční názory nebudou přijímány hrubě a negativně a nebude jimi opovrhováno, ale naopak, občané si budou vzájemně naslouchat a budou mít pochopení pro názorový rozdíl druhého a příčiny, kterého ho k jeho závěrům vedly. Takové podmínky mají pozitivní odpady pro vznik vzájemné důvěry, bez které se žádná občanská společnost neobejde a nemůže bez ní efektivně vůbec fungovat.³²

Jako další krok ve vývoji občanské komunity je pak její vlastní institucionalizace, tedy vznik sítí a organizací. Spolčování lidí do různorodých formálních, nebo neformálních organizací přináší velmi pozitivní efekt na kvalitu demokracie. Sdružování kolem malých zájmů je základem prosazování velkých zájmů. Působností směřuje dvěma směry: Vně tím, že pomáhají artikulaci zájmů, resp. „nashromážděním“ zájmů. Střetávání občanů v jejich sdružení jednoduše napomáhá tomu, že sejdou-li se lidé podobného hodnotového a názorového vyznání, pak jsou společně schopni lépe artikulovat svoje problémy, postoje a pohledy a přenést je dále do celospolečenské debaty, anebo přímo do politického procesu, jako vstupní požadavky pro například zkvalitnění svého a skupinového života. Dovnitř tím, že členové organizace se učí navzájem společné kooperaci, solidaritě, sebe disciplíně a onomu „vyššímu“ zájmu provázejícího existenci občanské kultury. Sdružování kolem malých zájmů je základem prosazování velkých zájmů.

Putnam ve své práci výše zmíněná kritéria empiricky testoval na případu italských regionů, kde sledoval, jak úspěšné a efektivní je institucionální výkon.³³ Došel k závěrům, že tam, kde se lidé více zapojují do komunitního života (jsou členy různých druhů spolků, čtou regionální tisk, baví se mezi sebou o problémech svého regionu, důvěřují si a poslouchají

³¹ Skovajsa 2010, str. 109

³² Putnam 1993, kapitola 4

³³ tamtéž

zákon, a kde jsou vztahy ve skupinách rozloženy horizontálně, nikoli vertikálně, tedy regiony s historicky více rozvinutou občanskou společností), jsou spokojeni s výkonem své regionální vlády, jsou k sobě solidární, jsou ochotni a schopni vzájemně spolupracovat. Dále je poukázáno na skutečnost, že tyto regiony patří k ekonomicky vyspělým a hospodářsky konstantně rostoucím. Naopak „neobčanské“ regiony jsou ty, kde převládají již zmíněné negativní charakteristiky společenského života. Zde je společenské a kulturní angažmá nulové, politika je zkorumpována, není otevřená pro volné vyslovování politických požadavků od skupin a zvládání kompromisu. Vláda je v tomto případě méně efektivní a nedůvěryhodná.

3.1.6 VZTAH SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU A DEMOKRACIE

Vztahu mezi rozvinutou občanskou společností a kvalitou demokracie si všímali autoři již velmi dlouhou dobu a tento přístup tedy není ničím převratným ve zkoumání kvality demokracie.³⁴ Je třeba ale zmínit, že například ve zde používaném Putnamově přístupu se aktivním občanstvem a jeho institucemi poměřuje spíše kvalita výkonu režimu než přímo demokracie (a navíc je geograficky limitována na oblast Itálie). Nicméně sociální kapitál, jak uvádí americká autorka Paxton, není na rozdíl od politické kultury přímo navázán na postoje a hodnoty, ale je to spíše záležitost vztahů mezi jedinci.³⁵ Proto se velmi dobře hodí pro posuzování spolkového života a může být dáván do souvislostí s výkonem demokracie. Díky němu se ve společnosti mohou vytvořit a udržovat kvalitní demokratické instituce. V tomto oddíle budeme vycházet především z konceptu a měření již zmíněné americké autorky Paxton.

Jaký je tedy teoretický vztah mezi sociálním kapitálem a demokracií? Sociální kapitál má mít na demokracii dvojí (pozitivní) vliv: zaprvé se jedná o schopnost pomoci vůbec vytvořit demokracii v nedemokratické společnosti a zadruhé může pomoci posílit již existující demokracii. V prvním případě silné organizace občanské společnosti pomáhají redukovat schopnost státu utlačovat svoje obyvatele. V druhém případě spolky pomáhají učit toleranci, stimulují politickou participaci, vychovávají nové vůdce a posilují kompromis. Zároveň sociální kapitál napomáhá přechodu z jednoho systému do druhého, protože pomůže vytvořit opoziční diskurz vůči převládajícímu mínění³⁶ a umožňuje aktivní opoziční

³⁴ Například Tocquille, Montesquieu, Harms, Coleman, ale i samozřejmě Putnam a Almond s Verbou (in Paxton 2002)

³⁵ Paxton 2002, str. 256

³⁶ Jako příklad bychom mohli použít významný kritický vliv katolické církve v Polsku vůči komunistické vládě. Což by mohlo doložit i zjištění pozitivního hodnocení církve jako nevládní instituce v tabulce 4.

vystupování, protože vede ke zvýšení důvěry mezi opozičně naladěnými členy společnosti a dodání odvahy k uskutečnění nějaké akce proti režimu nebo na obhajobu svých zájmů. Pro konsolidaci demokracie je sociální kapitál nepostradatelný především proto, že společenské vazby a asociace pomáhají zvyšovat důvěru mezi lidmi a mají vliv na kvalitu i kvantitu politické participace. Tyto vazby ale také pomáhají socializovat další generaci, která bude zajišťovat pozdější stabilitu demokracie. Je třeba vzít v potaz i tu skutečnost, že některé skupiny (separatistické, rasistické, nacionalistické, apod.) mohou demokratizaci naopak škodit. Toto je proměnná, která často není ve výkladu zmiňována, ale jen nutné s ní také počítat. Ne všechny organizace občanské společnosti mohou mít pozitivní vliv.³⁷ My budeme ale dále pracovat s faktem, že převažující množství institucí má pozitivní vliv a je stavebním prvkem rozvoje demokracie a liberální společnosti. Těmto deviantním případům nebudeme příliš ve výkladu, vzhledem k rozsahu práce, věnovat příliš pozornosti.

Paxton si ve svém výkladu všímá i jedné nesmírně důležité skutečnosti, která by nám mohla pomoci vysvětlit nízkou míru spolkového angažmá obyvatel ve středo-východní Evropě a zkoumaných zemích. Říká, že pouze v případě Polska sehrála občanská společnost aktivní úlohu vedoucí k demokratizaci. Polská Solidarita měla velmi důležitou roli při sjednocení lidí a jejich aktivizaci proti režimu.³⁸ Naproti tomu Československo bylo státem, který měl velmi malý počet organizací občanské společnosti. Aktivní občanské sdružení vystupující proto režimu se objevila až těsně před jeho pádem. Vysvětlení, které podává k tomuto nízkému počtu je především to, že v Československu byla zjištěna vysoká míra homogenity režimu.³⁹ Je však nasnadě ale připomenout, že Paxton zde mluví spíše o organizacích, které se primárně vyčleňovaly vůči režimu a jeho společenskému diskurzu. Je pravda, že v Československu se podobná masová organizace typu Solidarity v Polsku nevytvořila. Nicméně by bylo chybné tvrdit, že občanská společnost zde vůbec neexistovala, resp. že zde neexistovaly organizace sdružující občany. Můžeme s určitostí tvrdit, že se ve své činnosti pouze nezaměřovaly na aktivní boj s režimem, ale přesto naplňovaly některé funkce, které jí jsou podle teorií sociálního kapitálu přisuzovány.

Výše použité teorie Paxton následně testovala poměrně dobře propracovanou metodou na širokém vzorku zemí a v dlouhodobějším časovém horizontu. Spíše než samotný výzkum nás ale budou více zajímat jeho výsledky. Výzkum se snažil ukázat vliv asociací občanské společnosti na míru demokracie a zároveň se snažil poměřit jaké organizace jsou ty nejvhodnějšími, majícími vliv na demokracii. Potvrdilo se tvrzení uvedené v teoretickém

³⁷ Paxton 2002, str. 257 - 259

³⁸ Plasser a Pribersky 1996, úvod

³⁹ Paxton 2002, str. 260

úvodu, že demokracie má pozitivní zpětný vliv na rozvoj občanských spolků. Čím déle demokracie trvá, tím více se spolková činnost rozvíjí. Tím pádem se také více posiluje sociální kapitál. Působení sociálního kapitálu a demokracie je tedy vzájemné a jedna složka pozitivně ovlivňuje druhou a pomáhá jí v rozvoji. Zároveň ale platí, že ne všechny organizace mají pozitivní vliv na demokracii. Lze rozlišit dva typy organizací: uzavřené (*isolated*) a spojující (*connected*).⁴⁰ Uzavřené jsou ty organizace, které nenavazují bližší spolupráci s ostatními organizacemi. Konkrétně jsou zmiňovány odbory, sportovní kluby a náboženské organizace. Zajímavý je její závěrečný postřeh, který se týká snahy finančně podporovat vznik organizací občanského sektoru (především dárci ze zahraničí) ve snaze posílit stabilizaci demokracie (nebo vůbec demokracii vybudovat „na zelené louce“). Především je nutné se zaměřit na to, jaký typ organizací je dotován, protože ne všechny organizace vedou skrze svoji činnost k posílení demokracie. Je nutné posílit takové instituce, které posílí mezilidskou důvěru a zároveň pomohou k „rozřezání“ svázaných úzce profilovaných organizací tak, aby byly schopné pojmout daleko širší myšlenkovou základnu a pracovat i s těmi lidmi a jejich názory, se kterými jsou jejich názorovému uvažování vzdálenější. (Tím má dojít k vytvoření lépe chápající a tolerantnější společnosti.) Zároveň by bylo naivní se domnívat, že nové občanské (neziskové) organizace povedou k demokratizaci. Jedná se zde spíše o vytvoření specifického, k organizacím přátelského prostředí, které povzbudí růst sociálního kapitálu vytvářením dalších organizací.

3.2 SOCIÁLNÍ KAPITÁL A STŘEDO-VÝCHODNÍ EVROPA

Putnamovo dílo nemohlo zůstat bez povšimnutí pro teoretiky i praktiky zabývající se středo-východní Evropou. Především bylo nutné přezkoumat Putnamovy poměrně jednoznačné závěry vycházející z detailního rozboru pestrého vývoje italského státu a jeho jednotlivých regionů. Jeho závěry, které byly doloženy četnými empirickými výzkumy a opíraly se o daleko širší a starší teoretické rámce (a které je v mnohém potvrdily), se zdají být ve svých základech neotřesitelné. Predikce nastíněné jednoznačností předurčenosti vývojového směru, jeho indikátorů a z toho plynoucích důsledků pro kvalitu demokracie, tedy institucionálního výkonu, míry angažovanosti občanů, kvality jejich života, vztahů a organizací, by se daly dobře přenést na jakoukoli společnost a zdálo by se, že nabízí obecně uplatnitelné schéma, kterým se dá vysvětlit spousta neznámých při způsobu fungování dané společnosti. Právě otázka středo-východní Evropy, která procházela rozsáhlou změnou v souvislosti s pády komunistických režimů a nově (nebo staronově) se obnovující občanskou

⁴⁰ Paxton 2002

společností byla laboratoří pro testování tezí o sociálním kapitálu, síle občanské společnosti a jejího vlivu na stabilitu a konsolidaci nově se etablujících režimů. Bylo proto třeba provést nové empirické výzkumy, které by potvrdily nebo vyvrátily funkčnost faktorů působících na vznik a fungování občanské společnosti a demokracie obecně. Nicméně toto neznamená, že by nové výsledky nějakým způsobem podkopaly význam díla a „objevů“ Putnama, ale naopak pomohly nalézt další kulturní specifika, jež ukázala, jak je nutné jít po stopách specifického historického (a institucionálního) vývoje. Zdá se, že společenské kořeny, ze kterých vyrůstá sociální kapitál budou mít pro každou kulturní oblast jistá specifika, která budou modifikovat jeho fungování. Během pátrání po těchto příčinách je opět patrné, jak velkou úlohu sehrává politická kultura, a kultura obecně. Proto je nyní třeba přihlédnout k přístupům, které prověřily Putnamovy faktory ve středo-východní Evropě, abychom byly schopni zodpovědět otázku, které specifické příčiny stojí za místní mírou politické participace (občanskou kulturou) a proč.

Pro středo-východní Evropu je teorie sociálního kapitálu velice atraktivní z toho pohledu, že jeden z jejích hlavních argumentačních postřehů je ten, že čím větší je politická participace lidí a čím rozvinutější je občanská společnost, tím kvalitnější bude demokracie, tím snáze a lépe se jí povede ustanovit a udržet. Tam, kde není občanská společnost a angažovanost silná, mají volnou ruku antisystémové síly a to co bývá označováno jako vláda „silné ruky“ tedy specifické případy různě autoritativních režimů. Příčinu špatně fungující demokracie můžeme spatřit ve slabé občanské společnosti a angažovanosti, ale ta sama o sobě musí navazovat na jistou kulturní tradici, specifický kulturní vzorec, který se v dané společnosti pod tlakem a vlivem jistých historických podmínek vytvořil a přetrval v ní. Čili se nejedná o nic převratného a daná společnost prostě nepřekonala svůj „kulturní stín“, tedy se nevyhnula z nějakého důvodu fenoménu path-dependency. Důvody proč se tak děje mohou být spatřovány opět v kulturní tradici, ale i v institucionálním působení na společnost. Ostatně sám Putnam o postkomunistické Evropě vyslovuje pochybnosti. Říká, že *„mnoho postkomunistických zemí mělo slabé občanské tradice před příchodem komunistické vlády a totalitní vláda zneužila tento omezený potenciál.“*⁴¹ Vyslovuje se tak pochybně o trvalém a udržitelném rozvoji demokracie ve středo-východní Evropě právě z pohledu na rozvinutost místních sociálních vazeb. Abychom se ale vrátili k původnímu tématu, je nutné se zaměřit na roli sociálního kapitálu, který má být stěžejním pro rozvoj kvalitní demokracie.

⁴¹ Putnam 1993, str. 183

3.2.1 LETKI A TESTOVÁNÍ STŘEDO-VÝCHODNÍ EVROPY

Obraťme nyní pozornost na výzkumy, které provedla americká autorka Natalie Letki. Ta se opírá a vychází z konceptu sociálního kapitálu, tak jak jej formuloval Putnam, ale, a to je pro nás velmi přínosné, hledá odlišnosti a specifika, která jsou typická pro středo-východní Evropu. Opírá se o svůj empirický výzkum a hledá příčiny a specifické podmínky vzniku sociálního kapitálu v této části Evropy, která prošla významnými a častými politickými změnami. Snaží se nejprve vyrovnat s problematikou, co zapříčiňuje co. Tedy zda jsou stěžejní spíše hodnoty a normy uplatňované ve společnosti, nebo má na vrch v záležitostech aktivity občanů struktura uspořádání státu a společnosti. Její závěry jsou pro nás velmi důležité, protože se při výzkumu právě zaměřila na pochybnosti, které vznášejí Putnam k vývoji ve středo-východní Evropě. Jsou tedy nasnadě tyto černé prognózy? Můžeme považovat zkoumané země a celý region za předem odsouzený k autoritativním formám vládnutí, když neexistuje rozvinutá občanská síť? Odpovědi na tyto otázky leží specificky v kulturní tradici a vývoji těchto zemí. To co bohužel Putnam neudělal, byl důkladnější rozbor příčin toho, proč se v posuzovaných zemích rozvíjela občanská angažovanost takovým, a ne jiným způsobem. Zároveň je třeba se zamyslet nad tím, že je skutečně možné považovat za zdroj důvěry pouze (rozvinutou) občanskou společnost v té podobě, v jaké si ji představuje Putnam. Nemohli bychom nalézt i jiné cesty, kudy se může důvěra ve společnosti dostat?

3.2.1.1 PŘÍSTUP „BOTTOM-UP“

Letki rozlišila dva metodologické přístupy, které se snaží vysvětlit vznik sociální důvěry a její rozvoj. Pohled „bottom-up“ (zdola-nahoru), tedy působení zespoda, od občanů, nahoru k politickým reprezentantům a vládě, je ten typ přístupu, který klade důraz na kulturní složku. *„Hodnoty a normy interakcí mezi občany předurčují kvalitu a stabilitu institucí.“*⁴² Pro srovnání je velice důležitý pohled na mezilidskou důvěru v období komunistických vlád a v nově ustanovených demokratických režimech. Mezilidská důvěra, jako jeden ze stavebních kamenů sociálního kapitálu, během komunistického období téměř vymizela, protože pokud občané žili pod neustálou hrozbou silného a nevyzpytatelného státu, jehož institucím nedůvěřovali, pokud vždy hrozil nečekaný (nelegální) zásah do jejich životů s často negativními dopady do sféry jejich privátního života, nebylo efektivní důvěřovat velkým skupinám, bylo účelné věřit spíše nejužšímu okolí, rodině a přátelům. V demokracii má tento

⁴² Letki 2005, str. 517

poměr být odlišný, daleko více by se mělo dát věřit lidem ze širšího okolí (komunity), což vybuduje obecně silnou důvěru i v instituce státu a společnosti. Pokud nedostatek důvěry v širší společenství přetrvával i po pádu bývalého režimu, vyskytly se právě tam největší defekty demokracie a státy se vrátily k určité formě vlády „pevné ruky“. Právě takový způsob vysvětlení stojí za objasněním toho proč se ve středo-východní Evropě v mnohých státech nepodařilo dosáhnout kvalitní demokracie západního typu.⁴³

3.2.1.2 PŘÍSTUP „TOP-DOWN“

Nicméně omezit se pouze na tento pohled by bylo docela zbytečně omezující, protože i při zachování vědomí tohoto determinantu, zde můžeme vysledovat další faktory, které se nevzdálí od kulturalistického způsobu objasnění problému a sociálního kapitálu. Přínos americké badatelky Letki právě spočívá v důrazu na druhý způsob možného vysvětlení a tím je princip opačný k „*bottom-up*“ a sice „*top-down*.“ Vychází z domněnky, že pro středovýchodní Evropu musí existovat i jiný mechanismus než občanská participace a členství v organizacích občanské společnosti, který vytvoří sociální důvěru (*social trust*), jež je jednou ze stěžejních podmínek pro sociální kapitál. Důvěra je zde výsledek institucionálního nastavení a ne jeho zdroj. To je především viditelné ve středo-východní Evropě, kde se setkáme s naprosto odlišnou funkcí důvěry ve společnosti ve vztahu společnosti a státu, a to především kvůli specifikům fungování společnosti v době komunistických vlád. Důvěra mezi lidmi je velmi důležitá ve chvíli, kdy chybí formální pravidla a odpovědnost těch, kdo ta pravidla vytváří, vůči těm, pro které mají pravidla sloužit. Tak se tomu mělo dít v době komunistických vlád. Mezilidská důvěra tu pak supluje důvěru v instituce, tedy přesně naopak než v liberálních demokraciích. Na mezilidské důvěře jsou postaveny způsoby dodržování smluvních závazků mezi členy její společnosti, protože státu tento úkol leze přenechat v důsledku jeho nepřátelského postoje k potřebám a represivnímu chování vůči jeho obyvatelům, tedy nízké legitimitě a hodnověrnosti. Pro každodenní ekonomické přežití jednotlivců se tak mezi nimi nastavila pravidla a hodnoty založené na společné společenské solidaritě a altruismu. Z těchto základů státně alternativního způsobu přežití ale vznikly i organizace, které začaly politicky oponovat režimu a připravily půdu pro jeho svržení.⁴⁴ Takový způsob mezilidské důvěry a chování by nepochybně ocenil jakýkoli stoupenec právě takové občanské společnosti, neboť by se dalo tvrdit, že pod vládou komunistů došlo jejich nezáměrným přičiněním k vytvoření vysoce organizovaného a kvalitního sociálního kapitálu

⁴³ Letki 2005, str. 518

⁴⁴ Letki 2004, str. 669

společnosti. Ten pochopitelně nebyl plně svobodný a nemohl ovlivňovat požadavky politického procesu, ale ve společnosti fungoval přesně tak, jak by vzorově podle teoretiků měl.

Stěžejní fakt, se kterým Letki vstupuje do teoretické debaty, je ale tvrzení, že právě tento sociální kapitál, jež byl hnacím motorem změn ve středo-východní Evropě a mohl se případně po pádu komunistických režimů rychle a plně dostat do podoby srovnatelné se západními demokraciemi a velmi snadno napomoci konsolidaci a kvalitě demokracie v nově se ustavujících režimech. K tomu ale nedošlo. Politická změna s sebou nesla totiž tak prudkou změnu dosavadních způsobů uspořádání a transformace ke kapitalistickému způsobu řízení ekonomiky a podnikání a jevů souvisejících s demokratizací společnosti, že se původní mezilidské vazby, které pomáhaly přežít v dysfunkčních komunistických systémech, rozpadly, a vedly tím pádem k poklesu mezilidské důvěry a nárůstu oportunismu. Z tohoto pohledu odpovídá tezi o „*top-down*“ přístupu tvrzení, že sociální důvěra je způsobena osobní adaptací na institucionální nastavení (změnu).⁴⁵

3.2.1.3 „*BOTTOM-UP*“ NEBO „*TOP-DOWN*“?

Za stěžejní faktor, který se dá považovat za důležitý testovatelný prvek specifik a předpokladů středo-východní Evropy v její schopnosti etablovat nové demokratické režimy, považuje Letki „*social trust*“. „*Social trust*“ přejímá Letki dle charakteristik Putnama. Nicméně na rozdíl od něj, jak jsme již rozebrali výše, nepovažuje za jeho zdroj rozvinutou organizovanou občanskou společnost podle Putnamova vzoru. Naopak poukazuje na to, že i přes její plnohodnotnou neexistenci se mezi lidmi dokázaly vytvořit podmínky a mechanismus, které jim dovolily nabýt mezilidskou důvěru potřebnou pro další efektivní vývoj společnosti. Sociální důvěru staví ve svém výzkumu k jednomu ze základních stavebních pilířů celého konceptu „*social capital*“. Ten je zde tedy jedním z hlavních komponentů kolem kterého se bude formovat budoucí schopnost nových demokracií neupadnou ve formu autokracie. Nebo dále, budeme schopni vysvětlit příčiny úpadku výkonu demokratických režimů. Je nutné ale vyzdvihnout, že Letki ale pro svou analýzu pojímá „*social trust*“ poměrně šířeji než Putnam a další autoři. To především proto, aby byla schopna pokrýt i ty jemné jemné nuance, které mohou zůstat skryty v přílišné povrchní původní definici.⁴⁶

⁴⁵ Letki 2005, str. 523

⁴⁶ K jejímu zpřesnění patří začlenění nejen otázky, zda důvěřujete ostatním lidem s jednoduše nabídnutou odpovědí ano či ne, ale opírá se o širší rozptyl, který má pokrýt větší specifika společenského vnímání a hodnot a jeho vývoj.

„*Social trust*“ je tedy klíčovým prvkem pro další rozvíjení teoretického testování Putnamových predikcí pro středo-východní Evropu. Je zde nutné vzít v potaz jednotlivá specifika konkrétních států. Podívat se na to, jak moc silně je prvek důvěry ve společnosti zastoupen. Můžeme očekávat, že čím silněji bude zastoupen, tím lépe pro budoucí vývoj demokracie ve státě a demokratizace společnosti. A můžeme také předpokládat, že čím silnější by byl, tím více se bude daná země blížit svému západnímu ideálnímu „vzoru“, tedy takové občanské společnosti, jež se dává za příklad v mnoha studiích na základě odpovědí na badatelskou otázku, proč právě tyto západní společnosti mají nestabilnější politický systém se zakořeněnými demokratickými hodnotami a silnou participací lidí.

Výsledek výzkumu, který probíhal na počátku 90. let, můžeme vidět na přiložené tabulce 2. K interpretaci tabulky je zásadní si povšimnout pořadí zemí odvíjející se od druhého sloupceku nazvaného „Mean“. Tyto hodnoty ukazují skóre „*social trust*“ v jednotlivých zemích. Rozebereme-li postavení všech zemí, pak tu vyvstává zásadní a pozoruhodné zjištění: země, které by se daly považovat za ty se silnější navazující předkomunistickou demokratickou tradicí a zároveň jedny z ekonomicky nejvyspělejších zemí regionu s již poměrně stabilním tržním hospodářstvím (Česká republika a Slovensko) mají průměrné skóre oproti zemím výše v žebříčku, které měly během demokratizace výrazné problémy, jejich hospodářská situace nevykazovala v dlouhodobém horizontu výrazný růst a zlepšení a jejich historické zkušenosti s demokracií nebyly v zásadě srovnatelné s těmi, se kterými se setkáme v zemích střední Evropy.⁴⁷ Jednoduše řečeno, výsledek je takový, že země s kvalitnějším institucionálním výkonem oplývají nižším „*social trust*“.

Ve svém testování Letki postupuje takovým směrem, aby dovodila důsledky vztahu „*social trust*“ a institucionálního výkonu. Připomeňme jenom, že tak činí proto, že dle Putnama by právě ty země, které oplývají vysokým skórem „*social trust*“ měly mít daleko vyšší míru kvalitního výkonu institucí, což se ale ve středo-východní Evropě nepotvrzuje. Kde tedy hledat příčinu této odchylky?

3.2.1.4 „SOCIAL TRUST“ A DEMOKRATIZACE

K odpovědi je nutné přistoupit jako k hledání příčin kauzality mezi „*social trust*“ a demokratizací. Co způsobuje co? Opět se vracíme k původnímu rozboru, zda zde hraje roli spíše vliv „*bottom-up*“ (kde je „*social trust*“ je hlavním determinantem pro politický výkon) nebo „*top-down*“ (kde se mezilidská důvěra odvíjí od kvality výkonu institucí). Letki si zde bere na pomoc tzv. Tatu Vanhanenův index demokracie, který se skládá ze dvou měřitelných

⁴⁷ Plasser a Pribersky, 1996, kapitoly „Slovakia“ a „Czech Republic“

komponentů: volební soutěže a participace. Výsledek, ke kterému tímto způsobem dojde, je následující: „*Pokrok v demokratizaci mezi lety 1989 a 1993 měl velmi silný vliv na úroveň skóre social trust v roce 1993, zatímco vztah mezi tímto skórem social trust a následným procesem demokratizace neexistuje.*“⁴⁸ Přestože Letki nemá k dispozici data o úrovni „*social trust*“ před zavedením demokracie, tak je přesto schopna fakticky demonstrovat skutečnost, že země, které zažily daleko intenzivnější a rozsáhlou demokratizaci mají zároveň nižší míru skóre „*social trust*.“⁴⁹ A toho plyne potvrzení pro přístup „*top-down*“, spíše než „*bottom-up*“, protože pomocí něho se mezilidská důvěra ve společnosti odvozuje od institucionálního nastavení. Díky tomuto empirickému zjištění tedy můžeme snadno popřít ony využívané poučky o pozitivním propojení „*social trust*“ a politického výkonu získaného z průzkumů etablovaných západních demokracií.

3.2.2 SHRnutí

Závěry plynoucí z výše popsaných empirických zjištění jsou ve svých důsledcích nepostradatelným přínosem ve zkoumání nejen teorií o *social trust*, které se rozvinuly s Putnamovými výzkumy v Itálii, ale jsou i nepřehlédnutelnými stěžejními proměnnými pro studium středo-východní Evropy. Jedná se o důležitá zjištění, která přispívají k pochopení vývoje demokracie, demokratického institucionálního výkonu a stejně tak se z nich dá leccos odvodit pro vysvětlení chování a participace lidí v tomto regionu. Po shrnutí výše popsaných faktů je nutné mít na paměti, že oproti etablovaným západním demokraciím, jež slouží jako vzory ideálních typů institucionálních výkonů a stabilních demokracií založených na masivní podpoře obyvatel skrze rozvinutou občanskou společnost s výrazným participačním charakteristickým prvkem, vykazuje středo-východní Evropa specifické odlišnosti.

Středo-východní Evropa na počátku 90. let ukazuje, že ač vysoká úroveň *social trust* může mít mnoho pozitivních korelací, demokratizace se nejeví být jedním z nich. Výsledky ukazují pravý opak. Vypadá to, že demokratizační proces má negativní vliv na důvěru mezi lidmi napříč regionem, zatímco výše míry *social trust* je irelevantní pro úspěch probíhající demokratizace. Tedy míra *social trust* bez ohledu na komunistické dědictví byla daleko vyšší v zemích, v nichž proces demokratizace nebyl v žádném případě nijak příkladným a daleko zaostával za „pokrokovějšími“ zeměmi regionu, které vykazovaly lepší hodnocení i v hospodářství, úspěšnější zvládnutí přechodu k tržní ekonomice i kvalitu výkonu demokratických institucí. Demokratizace tedy v první polovině 90. let přinesla negativní vliv

⁴⁸ Letki 2005, str. 522

⁴⁹ Letki 2005, str. 524

na důvěru, ale v žádném případě se nepotvrdil vztah mezi důvěrou a následnou demokratizací. Její výzkum potvrdil, že *social trust* má spíše vliv na demokratizaci, než že by ji způsoboval. Zato ale stále zůstává potvrzené, že na druhou stranu dlouhodobá zkušenost s demokracií má pozitivní vliv na mezilidskou důvěru. A opět mezilidskou důvěru lze spíše považovat za produkt demokracie než za její příčinu, protože její nízká úroveň nebyla potvrzena jako překážka demokracie.⁵⁰ Stěžejní je také potvrzení přístupu vlivu „*top-down*“ ve středo-východní Evropě. S tímto přístupem se nelze ztotožnit dle tvrzení Putnama, jehož koncept má univerzálně odpovídat verzi „*bottom-up*“, a tudíž by tak měl být platný i pro středo-východní Evropu.

Letki přináší k tomuto rozporu své vysvětlení, které se opírá o několik předpokladů: Především nelze soudit, že by za komunistické vlády v těchto zemích neexistovala žádná míra nějaké formy důvěry. Jak již bylo řečeno, obyvatelé nemuseli chovat důvěru v instituce a režim, ale veskrze museli právě proto projevovat jistou míru důvěry mezi sebou, aby dokázali přežít v neefektivním ekonomickém zřízení, které nebylo schopno vymáhat smluvní vztahy ekonomické báze (resp. občané nebyli s to důvěřovat správnosti a efektivnosti rozhodování příslušných orgánů). Na základě této příčiny si potom vypěstovali vysokou míru vzájemné kooperace a reciprocity tak, aby mohli v situaci ekonomického nedostatku přežít. Míra nedůvěry v instituce tedy neznamenal mnoho pro míru důvěry v ostatní členy společnosti. Tam, kde politický a ekonomický systém odpovídá požadavkům a potřebám občanů, je všeobecně vysoká míra důvěry v ostatní považována za nutnou podstatně méně.

Tím se dostáváme k poměrně zajímavé úvaze o povaze důvěry ve zkoumaných zemích. Při širším pohledu na problematiku je nutné si uvědomit, že nejhorším režimem je ten, kde vymahatelnost pravidel je středně dobrá. A to z jednoduchého pohledu, který se opírá o předešlý argument výzkumu míry důvěry mezi lidmi. Nejlepší režimy, co se týče hodnotícího kritéria míry vzájemné důvěry, jsou právě buď etablované demokracie, nebo jejich přímé opaky. Oba tyto extrémní póly totiž povzbuzují mezilidskou důvěru jako nejefektivnější strategii přežití (důvěra je jediný možný systém, který dokáže regulovat smluvní vztahy). V regionu středo-východní Evropy se proto setkáváme se specifickými diferenciacemi. Státy, které byly „vůdčími“ průkopníky při zavádění ekonomických a politických reforem, kde se tržní hospodářství zavedlo a etablovalo úspěšněji (jako Česká republika, Slovensko a Polsko), jsou proto na žebříčku míry „*social trust*“ a důvěry mezi lidmi obecně poměrně daleko hůře, než státy, jimž vyvázání se od komunistického způsobu

⁵⁰ Letki 2005, str. 523. Odvolává se na studii autorů Mullera a Seligsona, podle jejichž výzkumu je například míra mezilidské důvěry v etablovaných západních demokraciích (Francie, Belgie) daleko nižší než například v Guatemale.

správy ekonomiky a institucí trvá déle. „Tržní demokracie“ přinesla lidem ve středo-východní Evropě více rovný přístup k institucím a zároveň je učinila daleko méně závislé na mezilidských sítích. Navíc způsoby tržního hospodářství – tržní soutěž a soutěž o pracovní místa - vnesly mezi lidi více dříve tolik se neobjevujícího se oportunismu a individualismu, které přinesly daleko více výnosnější strategie a způsoby chování. Takže právě ty nejvíce úspěšné státy v transformaci ztratily nejvíce ze svého předešlého sociálního kapitálu. Ale to v žádném případě nepředznamenává, že by se důvěra měla navždycky vytratit. Jak bylo řečeno, demokracie ve svém dlouhodobém působí naopak přispívá pozitivně na vytvoření a udržení důvěry mezi lidmi. Čili v dlouhodobém vývoji lze očekávat zlepšující se úroveň důvěry.⁵¹

⁵¹ Letki 2005, 523-527

4. SROVNÁNÍ VYBRANÝCH EMPIRICKÝCH DAT KE ZKOUMANÝM ZEMÍM

Následující část se bude věnovat empirickému srovnání vybraných zemí a vybraných problémů, které byly záměrně zvoleny tak, aby byly podobné nejdůležitějším kritériím, které zkoumaly ve svých pracích Almond a Verba a Putnam. Tato kritéria spadají do obecného komparativního rámce, který má pomoci vykreslit politickou kulturu pro jednotlivé země, resp. specifika odlišující jednotlivé země. Chceme tímto poměřit relevantnost teoretických predikcí, které zmínění autoři stanovili jako ty potřebné pro vznik a udržení kvalitní demokracie, potažmo jako pozitivně ovlivňující míru participace v dané zemi. Vycházíme z teoretického prostředí, které bylo stanoveno výše. Především zde budeme hledat odpovědi na otázky, jak vysoká je míra mezilidské důvěry v jednotlivých zemích. A to proto, že z tohoto základního hlediska jsou následně vyvozovány další závěry. Mezilidská důvěra byla postavena na roveň základního kamene, od kterého se odvíjejí ostatní poměřované položky. Míra mezilidské důvěry dává tušit možnou míru kooperace mezi lidmi. Jak bylo vysvětleno v oddíle o sociálním kapitálu, pak tam, kde je mezilidská důvěra vysoká, lépe vznikají sítě občanské účasti. A tam, kde jsou tyto sítě dostatečně husté, je již daleko snazší pro občany participovat nejen v rámci svého uzavřeného okruhu společného zájmu, ale i na širší, celospolečenské bázi státu. Jednoduše řečeno, můžeme předpokládat, že tam, kde si lidé věří mezi sebou více, budou i více zapojovat do politiky (a také volnočasových aktivit). Čím více lidé jeví o politiku zájem, tím kvalitnější budou procesy v ní probíhající a tím hodnotnější demokracie bude, resp. bude taková, že s jejím výkonem s ní, jako politickým režimem, bude většina občanů spokojena. Demokracie bude tím pádem mít velkou šanci obstát v dalším politickém vývoji jako režim, který si většina občanů přeje.

Empirická kritéria budeme sledovat ve dvou základních blocích, které jsou důležité pro celkové pochopení fungování dané politické kultury a demokracie. Prvním bude důvěra v politické instituce a druhým bude spokojenost s jejich výkonem. Důvěra v politické instituce s sebou nese nutnost opřít se nejprve o již zmiňovanou mezilidskou důvěru. (Na jejímž základě totiž pak vyrůstají předpoklady pro důvěru ve vládní a nevládní instituce.⁵²) Důvěra k těmto institucím je poté interpretována jako základ pro stabilizaci nově vzniklých demokracií (a zpětně by měla pozitivně působit na participaci lidí). Spokojenost s výkonem režimu je uváděna ve spojitosti s jejím vlivem na občanskou participaci. A to v tom smyslu že

⁵² Vládními institucemi se zde rozumí instituce jako např. politické strany, parlament apod. Nevládními institucemi se zde rozumí např. církev, televize, odbory apod.

pokud bude jejich spokojenost s výkonem režimu vysoká, můžeme předpokládat, že ochota jednotlivce vstupovat do politického angažmá bude větší. Mimo jiné i toto hledisko je zahrnuto do posuzování míry konsolidace nového režimu ve společnosti. Ale pro další postup budeme vycházet především z probádání spokojenosti lidí s výkonem režimu jako kritériem determinujícím jejich předpokládanou větší snahu participovat v režimu, se kterým souhlasí a se kterým jsou ztotožnění. Výsledky by tedy měly ukázat míru důvěry mezi lidmi, k nevládním a vládním institucím a spokojenost s výkonem režimu. Můžeme tedy usuzovat, že v ideálním případě je třeba dosáhnout vysokých hodnot u každé položky, jinak nebudou režimy plně efektivně fungovat a jejich občané se zapojovat do veřejného dění.

Uvedená data byla zpracována v knize „*Doubting Democrats?*“ Jonase Lindeho a v pracích Kateřiny Vráblíkové⁵³. Oba výzkumy pracují s daty, které byly naměřeny během průzkumů veřejného mínění, jako například Eurobarometr, nebo European Value Survey. Oba autoři „surová“ data zpracovali pro svoje výzkumné účely, nicméně jejich vypovídající hodnota je pro účely této práce dostatečná. Zabývali se celým regionem středo-východní Evropy, přičemž my se zde budeme věnovat jenom vybraným zemím – České republice, Slovensku a Polsku, na jejichž specifika chceme poukázat.

4.1 PODPORA INSTITUCÍM REŽIMU

Podívejme se ještě detailněji na to, proč je podpora institucím důležitá. Především je třeba posuzovat toto kritérium tak, že je-li míra podpory institucím vysoká, pak je i víra v režim dostatečná pro jeho udržení, a navíc lze potom předpokládat, že obyvatelé budou ochotnější participovat. Jsou-li lidé spokojeni s výkonem institucí, znamená to, že je režim schopný dostát jejich očekáváním a cítí se tak spokojeni v systému, ve kterém žijí. Systém tedy požívá jejich vysokou důvěru. Nicméně na problematiku kolem otázky důvěry je třeba začít pohlížet ze dvou hledisek. Na počátku se musíme zeptat, kde se důvěra vypěstuje. Je to věc, která vznikne dobrým výkonem nových institucí? Nebo je to záležitost, které má daleko hlubší předpoklady a je již jaksí „geneticky“ zapsaná ve společnosti samotné?

Pokud budeme uvažovat o tom, že je důvěra věcí spojenou s výkonem institucí, pak mluvíme o vnitřním způsobu zisku důvěry institucí. Instituce si svým výkonem musí získat důvěru. Zde ale narážíme například na problém, který vznikne v případě, že obyvatelé mají přehnané požadavky na systém, který jim není schopný v realitě dostát. Na druhou stranu lze považovat důvěru za věc spojenou s vnějšími faktory. Důvěra je spojena s faktory, které stojí

⁵³ Další literaturu, která zpracovává požadovaná fakta, můžeme použít například knihu Plassera a Priberského: *Political Culture in East Central Europe* z roku 1996. Zde se ale nesetkáme s jinými výsledky. Pouze jejich interpretace je zaměřena na sledování odlišných problémů.

mimo systém, a sice s těmi, které jsou kulturní povahy. „*Kulturalistické teorie chápou důvěru v instituce jako nadstavbu mezilidské důvěry.*“⁵⁴ Na kulturalistické hledisko budeme brát větší zřetel. Proto je třeba se zaměřit prvně na mezilidskou důvěru jako výchozí faktor pro hodnocení důvěry v instituce. Vycházíme zde tedy z výše nastíněného modelu, který staví mezilidskou důvěru k primárním faktorům. Skrze ni se vybuduje důvěra k nevládním institucím, a na nichž se dále vybuduje důvěra k vládním institucím, což ovlivní celkovou podporu demokracii. Takový předpoklad vychází více z Putnamova přístupu, ale jeho původní námět nalezneme již v originálních dílech Almonda a Verby. Mezilidská důvěra by měla být jeden ze signifikantních faktorů mající základní vliv na fungování celé společnosti.

Jedna věc je ovšem změřit předpoklady lidí a druhá věc je porovnat je s jejich skutečnou aktivitou. Tomuto se budeme věnovat v posledních oddílech a budeme vycházet především z empirických měření, které provedla Vráblíková. Pohled na skutečnou aktivitu by měl přinést jasný pohled na to, jak funguje provázání hodnotového a názorů provázání vybraných společností s reálnou aktivitou. A to nám tak pomůže k celkovému zmapování situace ve vybraných zemích.

4.1.1 MEZILIDSKÁ DŮVĚRA

Pro zhodnocení kritéria mezilidské důvěry zaměříme nyní pozornost na graf v tabulce 3. Celý graf zachycuje míru důvěry v nevládní instituce. Sběr dat průzkumu proběhl v rámci šetření „New Europe Barometer“ v roce 2001 napříč zeměmi středo-východní Evropy. Jeho hodnocení je rozvrženo tak, že na sedmibodové škále znamená bod sedm nejvyšší naměřenou hodnotu a bod jedna nejnižší. V této chvíli berme v potaz především dvě sledovaná kritéria obsažená v grafu: „*most people in this country*“ a „*most people you know*.“ Ty zachycují odpověď na otázky, zda dotazovaní obecně věří lidem ve své zemi a obecně lidem, které znají ve svém okolí. Při porovnání kritérií u sledovaných zemí vyplývá, že v odpovědi na první otázku, zda lidé věří ostatním ve své zemi, dosahují výsledky u České republiky 3,8, u Slovenska 3,7 a u Polska 4,1 bodu. V odpovědi na druhou otázku, zda věří lidem, které znají, jsou výsledky o něco vyšší: konkrétně u České republiky 4,7, u Slovenska 4,8 a u Polska 5,1 bodu. Pro další pokračování práce je pozoruhodné si povšimnout vysokého skóre naměřeného u Polska. Polský případ je dokladem toho, na co ve svém výzkumu poukazuje americká autorka Letki. Jak je vyjádřeno výše, její predikce předpokládá daleko vyšší důvěru u států, jejichž přechod k demokracii nebyl tak drastický a kde se ještě

⁵⁴ Linde 2004, str. 134

nepodařilo dosáhnout plně etablovaného tržního hospodářství a demokratických procedur a institucí.

Obecně lze výsledky zhodnotit jako průměrné, nicméně v žádném případě natolik nízké, aby se dalo pochybovat o obecné důvěře lidí mezi sebou. Avšak jak srovnává Linde, pak je míra důvěry mezi lidmi podstatně nižší než mezi lidmi v západních etablovaných demokraciích.⁵⁵ Vyšší míru důvěry požívají ti lidé, kteří se mezi sebou znají a jistě vstupují spolu do běžných interakcí různého rázu. Tato důvěra je podle mnohých autorů stěžejní právě pro vybudování, upevnění a udržování komunitního života, který se pak pozitivně odráží na způsobu fungování institucí a režimu. Zároveň podporuje důvěru k těmto institucím a spokojenost obyvatelstva s výkonem politických institucí, na což poukazuje ve svých dílech výše zmiňovaný Putnam. Opět se tu střetáváme se vztahem mezi důvěrou a sociálním kapitálem, který je určující pro fungování kvalitní demokracie (resp. jakéhokoli režimu) a spokojenosti lidí s ní. Zároveň se díky tomu do jisté míry dá vysvětlit míra participace lidí v politickém a komunitním životě. Nicméně Linde shrnuje, že míra sociálního kapitálu je ve středo-východní Evropě dosti nízká (nejen ve srovnání s tradičními západními demokraciemi). Svoje závěry opírá o porovnání výsledků obou výzkumů a i přes jejich časový odstup neusuzuje, že by se významně po celé dekádě 90. let sociální důvěra výrazně navýšila.

4.1.2 DŮVĚRA VLÁDNÍM INSTITUCÍM

Dalším kritériem, který byl ve středo-východní Evropě empiricky testován je důvěra ve vládní instituce, která je obecně považována za malou. S ní je spojena důvěra v nevládní instituce, která požívá o něco málo větší důvěry. Toto kritérium je řazeno k jednomu z klíčových pro efektivní fungování a pro výkon politických institucí. Od něj se odvíjí i míra spokojenosti lidí s novým režimem. Je ale možné dávat do souvislosti míru důvěry ve vládní instituce s obecnou spokojeností s režimem? Taková úvaha bývá často zmiňována s obecnou nedůvěrou lidí v komunistický režim a jeho instituce, což mělo zapříčinit jeho pád.⁵⁶ To nás ale přivádí k potřebě se zaměřit na prozkoumání problematiky nízké důvěry v politické instituce a obecnou (ne)spokojeností s novými režimy, neboť jinak bychom mohli očekávat, že se tyto nové režimy zhroutí, případně přetvoří v určitý typ nedemokracie. Zároveň tím ale můžeme pojmut i problematiku odvíjející se od teorií spojujících míru sociálního kapitálu

⁵⁵ Linde 2004, str. 139

⁵⁶ Např. Letki 2005

právě s hodnocením výkonu institucí skrze důvěru. Nejdříve je ale nutné se blíže podívat na empirická data.

Pro tyto účely použijeme tabulku 5. Přiblížíme-li si výsledky pro sledované země, je na první pohled zřejmé, že skóre pro vládní instituce nevyznívá až na některé výjimky příliš pozitivně a všeobecně se drží velmi malého bodového zastoupení. Pro další směřování především v příložených grafech je ale nutné si povšimnout je následujícího: důvěry v politické strany. Politické strany můžeme považovat za jakési koncentrované zastoupení názorů členů společnosti schopné reprezentovat je v nejvyšších politických procesech. Stranictví ve svých výzkumech pro „*The Civic Culture*“ poměřovali taktéž Almond s Verbou. Zde je ale patrný časový odstup, protože v době kdy svoje dílo tvořili, hrálo stranictví velmi důležitou roli pro politický život jedince. Politické strany byly ve společnosti poměřovány jinak než dnes. Dnes je navíc problematika stranictví a antistranictví ve sledovaných zemích (ale i ve středo-východní Evropě) provázána s historickou zkušeností (povinného) členství v komunistické straně (či na ni navázaných stranických satelitech). A k tomu se sem promítají moderní trendy obecného úpadku stranictví jako fenoménu (post)moderní doby.⁵⁷ Tím, do jaké míry se do stranictví promítá faktor komunistické zkušenosti, „nových“ hodnot a způsobů zprostředkování zájmů a potřeb, se zde nebudeme šířeji zabývat. Je však nutné mít na paměti existenci těchto možných velkých vlivů a způsobů jejich vysvětlení. Nicméně pro vysvětlení nízkého zastoupení straníků v poměřovaných společnostech je nadále nutné se zaměřit na druhý z faktorů, který říká, že dnešní postmoderní společnost je právě ke zprostředkování zájmů nastavena jinak, než tomu bylo v době největšího rozkvětu stranictví (především v meziválečném období). Z takového nastavení potom vyvstávají přístupy teorií organizované občanské společnosti, které mapují a hledají vysvětlení občanského zapojování do politického procesu pomocí cest, kterými mohou skupiny obyvatel projevit a prosadit své zájmy jinými způsoby než skrze politickou stranu.⁵⁸

Výrazně vyšší důvěru k politickým stranám, jak vyplývá z grafu v tabulce 5, mají obyvatelé České republiky (3,4 bodů), následování Poláky (2,6 bodů) a Slováky (2,5 bodů). Nicméně i toto bodové hodnocení odhaluje obecně velmi nízkou důvěru. O tom, proč je důvěra v politické strany také důležitá, mluví i autoři zabývající se konsolidací demokracie. Podle nich je to proto, že pokud nedosahuje stabilních a vysokých hodnot, je ohrožena konsolidace nového režimu⁵⁹ a to mimo jiné i proto, že strany představují nezastupitelné

⁵⁷ Inglehart 1997, kapitola 3

⁵⁸ K možným způsobům by se daly zařadit masové nátlakové akce, demonstrace, lobby, petice apod. Dále k této problematice In Skovajsa 2010

⁵⁹ Linde 2004, str.140

spojení mezi voliči a volenými. Ačkoli toto tvrzení předjímá spíše tradičním pojetí reprezentace zájmů (skrže politické strany) a pomíjí tak další debatu, již výše nastíněnou, o dalších způsobech reprezentace a prosazování zájmů, je třeba se podívat na to, jaký vliv má důvěra specificky v tento konkrétní typ politické instituce na výkon a spokojenost lidí s režimem. Z druhého úhlu pohledu totiž tato nízká míra důvěry může spočívat v něčem jiném a nemusí být nutně překážkou pro etablování nového režimu a jeho udržení. Příčiny nízké důvěry mohou být spatřeny v daleko hlubších kulturně-společenských předpokladech a jejich nízká naměřená hodnota nemusí být nutně alarmujícím zjištěním. Zároveň ale, jak již bylo naznačeno, nemusí být důvěra v politické strany nijak velkou překážku jak pro konsolidaci demokracie, tak pro rozvoj občanské participace, protože v (post)moderní době mohou být politické strany již pasé a způsoby hledání reprezentace zájmů se mohou odehrávat někde jinde (mimo přímý politický prostor, například v neziskových a nátlakových organizacích).

4.1.3 DŮVĚRA V NEVLÁDÁNÍ INSTITUCE

Co se týče důvěry v nevládní instituce, podle grafu v tabulce 4, je zde obecně zaznamenána vyšší důvěra, než je tomu u politických institucí. Nicméně, jak bylo před chvílí řečeno, pak je to především důvěra v politické instituce, která je podle některých autorů spjata s poměřováním stability a konsolidace demokracie. Naopak víra v nevládní instituce je spojena s již zmíněnými přístupy sociálního kapitálu. Zde se zrcadlí předpoklady rozvoje občanské společnosti a participace. Podle těchto teorií tedy silná občanská společnost dokáže lépe formulovat svoje požadavky na politický proces a díky efektivnímu prosazení má pak být spokojená s výsledky politického procesu. To by nicméně mohlo nyní znamenat, že je zde podle výsledků zaznamenán moment zrodu občanské společnosti. Ta ještě nenaplnuje kritéria potřebná pro efektivní ovlivnění politického procesu, ale zároveň nemůžeme usuzovat, že by neměla potenciál se jednou tímto směrem patřičně rozvinout. Vystává tu totiž něco, co by se dalo pojmout jako nespokojenost lidí s výsledky politického procesu, ale zároveň jejich spokojenost s typem režimu, který byl nastaven po pádu předešlého, a hledáním nových cest, jakými lze učinit nátlak na změnu kurzu politického směřování podle zájmů konkrétní skupiny obyvatel. Lidé by pouze mohli trestat politiky za jejich „špatnou“ práci. Tedy takovou, kterou nepovažují v souladu se svými očekáváními.

4.2 SPOKOJENOST S VÝKONEM REŽIMU

V tomto oddíle se při prozkoumávání nastíněných problémů odchýlíme na chvíli od kulturalistického přístupu, který zde není plně aplikovatelný pro vysvětlení spokojenosti s výkonem režimu. Spokojenost s režimem by samozřejmě mohla souviset s kulturní predispozicí společnosti. U každé společnosti by se jistě dala posoudit míra její schopnosti vytvořit demokratický rámec fungování sebe samé a institucí bez volání po „vládě silné ruky“. Zkrátka v některých společnostech bychom jistě našli historické kořeny nasměrovávající společnost spíše k akceptování formy autoritativních režimů. Nicméně i autoritativní režimy, stejně tak jako demokracie, musí občanům zprostředkovávat a distribuovat očekávaná společenská dobra (*public goods*) a pokud toho nejsou schopny, pak dochází k problému, který chceme posoudit. Pokud režim nenaplní očekávání společnosti, pak mají velmi blízko ke svému pádu, protože ztrácí podporu lidí. Ztrácí v jejich očích legitimitu.⁶⁰ A legitimita je i složkou potřebnou k participaci „pro“ společnost. Tedy takovou, která buduje pozitivní hodnoty společenství pro sebe samotnou.

4.2.1 PODPORA STÁVAJÍCÍMU REŽIMU

Pro středo-východní Evropu, konkrétně pro zkoumané země, se proto nyní podívejme na problematiku spjatou s „krizí“ demokratického režimu. Pokud totiž občané vykazují vysokou míru nespokojenosti s režimem, přináší to problémy nejen pro jeho konsolidaci, ale i problémy dovnitř společnosti, do její ochoty se zapojovat do politického procesu a obecně participovat a nebýt apatičtí. Pro tento faktor je třeba se podívat na tabulku 6. Ta zobrazuje míru podpory stávajícímu režimu a míru podpory předcházejícímu režimu. Na první pohled je jasné, že nejvyššího skóre ze tří sledovaných zemí ohledně spokojenosti s demokracií dosahuje Česká republika, která zároveň drží prvenství v počtu lidí odmítajících autoritativní alternativy. Dále následuje Polsko (zhruba střední umístění na škále všech poměřovaných zemí) a poslední (z celé škály poměřovaných zemí) je Slovensko (mimo hodnoty procentuálního zastoupení lidí odmítajících autoritativní alternativy).

Nyní se podívejme na hledisko času. Podle grafu v tabulce 7 můžeme sledovat značné výkyvy v průběhu dekády 1991-2001. Tyto výkyvy odpovídají několika faktorům, které se během doby odvíjely. Na jedné straně to odráží dění na politické scéně, především dobu prvních velkých krizí (tak jak můžeme vidět na příkladu České republiky, kdy v roce 1997 podpora prudce klesla kvůli vládní a ekonomické krizi, což byl neočekávaný a

⁶⁰ Linde 2004, str. 160

krátkodobý stav⁶¹) a na druhé straně to odráží i ekonomickou situaci dané země. Na ekonomickou provázanost spokojenosti s výkonem režimu upozorňoval ve svém díle výše uvedený Inglehart nebo na to ve svém díle upozorňuje i Linde. Podle jejich predikcí je třeba vzít v potaz, že makro- i mikroekonomická situace lidí sehrává důležitou roli. Pokud se lidé necítí ekonomicky zajištěni, pak nejenže nejsou spokojeni s tím, jaká dobro jim režim distribuuje, ale zároveň nebudou ochotni se pouštět do širší společenské kooperace a věnovat se institucím politické a občanské angažovanosti.

Takže teď již víme, že spokojenost s výkonem režimu se mění v průběhu času. To znamená, že na podporu režimu mají vliv krátkodobé politické události, tak ale i hospodářská situace. Z těchto závěrů vyplývá, že se v těchto popisovaných případech setkáváme jednoduše s neabsolutní odmítnutím režimu skrze malou spokojenost s jeho výkonem, ale spíše se jedná o aktuální stav věcí. Je třeba odlišit celkovou míru podpory režimu od aktuálního hodnocení spokojenosti s jeho výkonem. Je třeba nyní vyzdvihnout podstatné tvrzení, které říká, že (ne)spokojenost s režimem se nerovná (ne)spokojenosti s jeho výkonem. Jednoduše vidíme, že lidé v posuzovaných zemích neodmítají režim jako takový, ale jejich malá míra spokojenosti s jeho výkonem závisí na krátkodobých politických krizích a výkonem konkrétních politických osobností, které společnost nese negativně. K takovému závěru nás navádí i ekonomická spokojenost, což je faktor, který je nedílnou součástí posuzování výkonu režimu, resp. toho, zda lidé mají obecně vhodné podmínky pro politické angažování. Ekonomická závislost ale není jediným faktorem. Je zajímavé si ještě přiblížit i problematiku toho, jak se na spokojenosti s výkonem promítá jeho schopnost garantovat práva lidí. Lze totiž usuzovat, že garancí lidských práv lze dosáhnout pozitivního vlivu na spolčování různorodých skupin obyvatel, které byly dřívějším režimem opomíjeny. A nejen to, budou-li mít totiž lidé pocit, že se nemusí obávat jakkoli svobodně spolčit, bude to mít pochopitelně pozitivní dopad na takové konání. K problematice ekonomické a lidskoprávní provázanosti s hodnocením výkonu režimu se zaměříme více v následujících oddílech.

4.2.2.1 EKONOMICKÁ SITUACE A JEJÍ VLIV NA HODNOCENÍ

Přiblížme si nyní spokojenost s režimem v souvislosti s ekonomickou situací, abychom potvrdili předchozí argument jejího přímého vlivu na míru spokojenosti s demokracií. K tomuto účelu použijeme tabulku 8. Zde si povšimneme silné provázanosti spokojenosti s ekonomickou situací a spokojeností s demokracií. Jak můžeme vysledovat na případu všech tří sledovaných zemí, potvrzuje se silná korelace. Pokud jsou obyvatelé

⁶¹ Linde 2004, str. 181

spokojení s ekonomickou situací, což je nepochybně něco, co spadá na bedra režimu, jako ta položka, kterou zajišťuje distribuci společenského dobra, pak se toto přímo odráží na podpoře obyvatel demokracii. A zde se také pojí argument, že politicky aktivní a obecně více participativní v společenských záležitostech budu obyvatelé především tehdy, je-li zajištěna jejich ekonomická situace. Dále vidíme, že podpora novému režimu stabilně rostla v České republice a Polsku. Ne nadarmo také proto, že obě země požívaly nejstabilnější politické situace po pádu komunismu mezi státy středo-východní Evropy a zažívaly konstantní ekonomický růst. Slovensko na druhou stranu vykazuje známky velkého propadu a je zemí s nejvíce skeptickými a nespokojenými lidmi s výkonem režimu.

4.2.2.2 LIDSKÁ PRÁVA A JEJICH VLIV NA HODNOCENÍ

Kromě poměrování (ekonomické) úspěšnosti státu zprostředkovat lidem maximální dobro je potřeba si přiblížit i druhou stranu mince, kterou jsou lidská práva. Tedy neekonomické dobro, které je ale úžeji provázané se svobodou společnosti a jedince činit a konat svobodně na základně vlastní potřeby a představy. Tedy pojmem-li tuto úvahu z hlediska sebeorganizování společnosti, pak je tento argument nutný z pohledu na umožněnou kapacitu společnosti se sebeorganizovat. Vytváření sociálních sítí skrze organizace občanské společnosti, jak později ukážeme, je stěžejním fenoménem sociálního kapitálu. Čím větší je schopnost lidí vytvářet tyto sítě, tím více se dokáží zapojit do participace ve společenském prostoru a tím více dochází k přesvědčení, že režim a jeho instituce jednají v souladu s jedincovými přáními a očekáváními. Tato měřená složka je sem tedy vložena proto, aby ukázala, nakolik jsou lidé přesvědčeni, že demokratický režim dodržuje lidská práva a svobodu konání. Tato víra by se poté dala považovat za jeden ze stavebních kamenů úspěšné a efektivní participace.

Pro toto poměření se nyní zaměříme na tabulku 9. Zde se dozvíme názor lidí na to, zda nynější režim dodržuje lidská práva dostatečně. Na vrcholu žebříčku stojí Česká republika (přes 60 %), následována Polskem (méně než 60 %) a Slovenskem (méně než 50 %). V důvěře lidí v toto tvrzení se opět odráží vnější faktory spjaté s hodnocením aktuálního výkonu režimu, nikoli z kulturního dědictví jednotlivých zemí. Čím vyšší je toto skóre, tím více dá usuzovat, že existují více přijatelné podmínky pro rozvoj občanských aktivit.

4.3 AKTIVITA OBČANŮ

Předchozí oddíly se více zabývaly přímým důsledkem důvěry na politické instituce. Nyní se zaměříme na posouzení skutečné míry participace, kterou naměřila ve svých výzkumech Kateřina Vráblíková. Ta posuzovala ve svém výzkumu více kritérií, než na které se zaměřujeme zde a také více zemí. Z toho důvodu budou některé položky jejího výzkumu vynechány. Budou vybrány ty stěžejní, které lze poměřit s údaji výše. Její výzkumná data jsou uvedena v grafu v tabulce 10 a zachycují participaci na kolektivní úrovni. Budeme se věnovat politické aktivitě, konkrétně volební účasti, členství ve straně, politickému aktivismu typu podpisu petice, veřejné manifestaci, kontaktování politika a médií. Podíváme se i na to, kolika aktivitám se lidé věnují naráz a do jakých vybraných organizací občanské společnosti jsou zapojeni. Tyto základní výsledky slouží pro prvotní možnost zorientování se v problematice aktivní participace obyvatelstva. Budeme je používat pro porovnání s předchozími naměřenými hodnotovými orientacemi, především budeme hledat možné způsoby vysvětlení provázanosti jednotlivých položek v konkrétních zemích, a to s přihlédnutím k výše podanému teoretickému rámci.

Kategorie „Volební účast“ byla zastoupena následovně: nejvyšší hodnotu má Slovensko (70,06%), dále Česká republika (58%) a poslední Polsko (46,18%).⁶² Kategorie „Aktivita ve straně“ konkrétně „Členství ve straně“ ukazuje procentuelní hodnoty zastoupení straní ve společnosti. Vidíme, že z poměřovaných zemí má nejmenší podíl Polsko (nedosahuje ani 1%), druhý nejnižší podíl má Slovensko (6,74%) a nejlépe si stojí Česká republika s 8,17%). Tyto zjištěné údaje lze považovat za provázaný s důvěrou v politické strany. Jak bylo poukázáno v oddíle 4.1.2, pak se výsledky hodnoty aktivity ve straně shodují s pořadím zemí v důvěře v politické strany. Ukazuje se zde tedy shoda mezi mírou důvěry a participace v politické straně. Další kritéria bychom mohli považovat za ty, které již více spadají do oblasti vlastní aktivity jak jednotlivců, tak občanské společnosti. Jedná se o kritéria protestu, podpisu petice, kontaktování politika nebo médií. Petici podepsalo nejvíce lidí na Slovensku (57,86 %), v České republice (33,44 %), nejméně pak v Polsku (13,01%). Demonstrace se účastnilo nejvíce lidí na Slovensku (22,75 %), o něco méně v České republice (20,69 %), a nejméně v Polsku (4,98%). Manifestovalo nejvíce lidí na Slovensku (38,33 %), následuje Česká republika (21,16 %) a poslední je opět Polsko (5,80 %). Politika kontaktovalo nejvíce lidí na Slovensku (16,93 %), Česká republika je druhá (9,77 %) a

⁶² Je nutné poznamenat, že autorka poměřuje volby u různých zemí v různých letech. Viz vysvětlivky k tabulce 10.

poslední je Polsko (5,53 %). Média kontaktovalo nejvíce lidí na Slovensku (9,79 %), méně pak v České republice (4,85 %) a v Polsku (2,85 %).

Z těchto výsledku vyplývá, že nejvíce aktivní zemí bylo Slovensko, následované Českou republikou a na nejnižší příčce se umístilo Polsko. Toto srovnání je poměrně zajímavé, dáme-li jej do souvislosti s daty z předchozího oddílu. Podle něj by totiž nejvíce aktivními zeměmi měly být především ty, které vykazují nejvyšší hospodářskou úroveň a růst a stabilní politikou situaci promísenou s vysokou mezilidskou důvěrou a důvěrou v nový režim. Tím pádem bychom mohli předpokládat, že dojdeme k výsledům, že nejvyšší míra participace bude naměřena v České republice a nejnižší v Polsku, protože Česká republika vykazuje vysokých hodnot v kritériích spokojenosti s režimem a ekonomickou situací, důvěry v ostatní členy. Případ Slovenska je zde pozoruhodný z toho důvodu, že mu byla naměřena vysoká míra aktivity mezi lidmi i přesto, že zdaleka nevykazuje vysoké hodnoty spokojenosti s demokracií a ekonomickou situací. Zároveň se zde ale vyskytuje vysoká míra důvěry v nevládní instituce (tabulka 4) a poměrně vysoká důvěra v ostatní lidi (tabulka 3).

Než se dostaneme k možným důvodům vysvětlení a interpretace výsledků, zaměřme se na chvíli na tabulku 11. Ta totiž ukazuje množství jednotlivých aktivit na jednotlivce. Dokresluje tak předchozí údaje tím, že hodnotí počet aktivit jednotlivců. Ukazuje se zde, že Slováci mají na rozdíl od ostatních porovnávaných zemí i nejvyšší počet aktivit (mimo voleb) na jednu osobu. Žádnou aktivitu nevyvíjí pouze 24%, kdežto v České republice je pasivních 46% a v Polsku dokonce až 64% jedinců. Tedy i přesto, že na Slovensku neexistují zdaleka nejlepší podmínky pro participaci podle výše nastíněných kritérií, dosahují Slováci jedné z nejvyšších aktivit. Každopádně ale i uvedená data aktivní participace slouží ke zhodnocení možných předpokladů rozvoje občanské politické i nepolitické participace.

Tabulka 12 ukazuje pak na zastoupení členství v nevládních organizacích, resp. organizacích občanské společnosti. Zde můžeme dohledat několik různých vrstev. Především je zajímavé si povšimnout míry zastoupení u jednotlivých položek. V případě Polska vidíme jasnou převahu na straně církve. Slovensko je s velkým odstupem za Polskem a jednoznačně poslední je v tomto srovnání Česká republika. Každopádně v České republice proklamuje členství v organizaci občanské společnosti 65% obyvatel (mimo církve 46%), na Slovensku 64% (mimo církve 49%) a v Polsku 82% (mimo církve 18%). Mimo církev bylo srovnání uvedeno proto, aby vyšly najevo rozdíly mezi jednotlivými zeměmi zřetelněji. Na první pohled by se totiž mohlo zdát, že Polsko dosahuje nadměrné hodnoty, ale to je jen proto, že drtivá většina lidí jsou členy pouze církve, kdežto u ostatních zemí je zastoupení různorodější. Můžeme z toho usuzovat dva faktory. Především se jedná o to, že je Polsko jasně nábožensky

profilovanou zemí, kde příslušnost k církvi je daleko důležitější než například příslušnost k odborům (jak bychom mohli prvoplánově předpokládat s odkazem na tradici silného opozičního hnutí Solidarita). Druhým faktem je vliv církve na společenské vztahy. Posoudíme-li ještě k tomu pozici Polska v tabulce 1, je jasné, že postavení církve má i svoje zpětné působení na hodnotovou orientaci obyvatel. Jak bylo podáno výše, pak především katolická církev je založená na vertikálním rozložení moci, které učí poslouchat autoritu. Z tohoto hlediska by ovšem šlo snadno vyvodit závěr, že právě silný vliv církve na společnost má za následek, že společnost nemá dobré základní předpoklady pro automatickou vlastní sebeorganizovanost. Podíváme-li se na zastoupení volnočasových a sportovních aktivit, pak ty, podle výše citovaných predikcí, zase nemají podstatě žádný vliv na osvojení si schopností pro politickou aktivitu, přesto jsou v české a slovenské společnosti poměrně silně zastoupeny. Jejich vysoké zastoupení v české a slovenské společnosti by se mohlo jevit jako překážka nebo více jako neutrální faktor, který by mohl podpořit následnou politickou participaci (ale i tak by mohl být prospěšný pro upevnění kolektivní důvěry v členy společnosti).

4.4 DISKUZE

Předcházející rozbor se věnoval detailnějšímu náhledu situací jednotlivých zemí na základně komparace empirických dat. Zároveň nabídl i částečné vysvětlení vzniku dané situace popř. jejího důsledku a (ve) srovnání k ostatním státům. Ukázali jsme, že důvěra v režim se nerovná spokojenosti s jeho výkonem. Lze říci, že lidé jsou spokojeni s režimem, ve kterém žijí (především v České republice a Polsku), ale již podstatně méně jsou spokojeni s výkonem režimu. Výkon režimu v podstatě „trestají“ malou spokojeností, tedy ochotou být zapojeni do aktivní participace na politice. Jako kritéria hodnocení spokojenosti byly stanoveny jednak ekonomické podmínky, jednak spokojenost s úrovní dodržování lidských práv. Oba determinanty mají silný vliv na to, jakým způsobem a kam budou lidé obracet svoji participativní energii, zda se uzavrou a nebudou ochotní se spoluúčastnit veřejných záležitostí nebo zda budou mít víru, že jejich aktivní činnost má nejen vliv na politiku a na společnost, ve které žijí. Lze usoudit, že z tohoto pohledu by měli mít nejlepší podmínky pro rozvoj občanského angažmá lidé v České republice, následování Polskem, nejméně pak na Slovensku. Ekonomická a politická stabilita v České republice a Polsku byla příčinou důvěry lidí v nový režim a pozitivní hodnocení jeho výkonu. Naopak významný propad byl zaznamenán u Slovenska, kde se kvůli negativnímu hodnocení objevily i tendence kladně hodnotit předchozí režim.

V oddíle věnujícímu se spokojenosti s výkonem jsme se již dotkli problematiky odklonu od kulturalistického přístupu k institucionálnímu. Tím jsme dosvědčili, že ne vždy lze vycházet z kulturního bohatství a dědictví společnosti a pro zhodnocení některých je nutné vycházet i z aktuálních nálad, které vznikají díky náhle působícím tlakům a vlivům (jako politická, nebo ekonomická krize), jež ale mohou zmizet stejně rychle, jako se objevily bez větších dopadů na kulturně-politický vývoj společnosti. Ovšem podpora režimu je právě podle tohoto přístupu stěžejní pro jeho konsolidaci, takže ji tak jako tak není možné v tomto pohledu opomíjet. Ale protože tím bychom se až příliš dotkli pole, které není primárním tématem této práce, opustíme jej. Budeme si všímat především výsledků, které dokazují spojitost mezi mírou ekonomického rozvoje, vírou v dodržování lidských práv coby významného determinantu pro rozvoj občanské společnosti, a spokojeností s výkonem režimu. A to nejen ve smyslu jeho preferování před možnou jinou nedemokratickou alternativou, ale celkovou spokojeností, jež by měla zavadat kladné předpoklady pro aktivní participaci v politickém a občanském sektoru.

Přistoupíme-li ale k pohledu ještě z hlediska skutečně naměřené participace, pak se situace začíná trochu komplikovat. Platí stále faktory, které ovlivňují míru spokojenosti s režimem a jeho výkonem. Ale jak se tyto faktory odrážejí na celkové aktivitě občanů? Řekli jsme, že nejhorší podmínky pro rozvoj občanského angažmá by měly existovat na Slovensku. Nicméně právě Slovensko zaznamenává nejvyšší podíl aktivně jednajících jedinců. Můžeme usuzovat, že spokojenost s režimem přece jenom nemá vliv na aktivitu občanů? Domníváme se, že ty výsledky, které vychází při detailním rozboru Slovenska, se dotýkají spíše dvou kritérií. Jedna věc je obecná víra v to, že režim, který panuje, si zaslouží jedincovu podporu (posuzováno podle toho, jaké dobro je jedincovi schopen doručit a jak je s tím spokojený), a další věc je skutečný dopad na aktivitu lidí. Slovinci se zdají být nejméně spokojeni s výkonem režimu, ale přesto vstupují aktivně do politické sféry, aby se jí snažily nějakým způsobem formovat dle svých představ. Zda se jim to daří, je již další otázka, kterou zde bohužel nebudeme moci dále rozebrat. Naopak Polsko, které se zdá být až extrémním případem, vykazuje nejlepší podmínky pro rozvoj aktivní participace občanů, zároveň má nejpasivnější obyvatelstvo.

Tyto dílčí výsledky by podpořily kritéria stanovená Almondem a Verbou, že samotná aktivita (a její nahromadění) mají pozitivní vliv na vznik demokratické politické kultury, resp. vedou ke spokojenosti s režimem. Jak ale vidíme, pak právě v případě Slovenska spokojenost lidí s režimem nedosahuje maximálních hodnot, ale přesto spatřujeme vysokou aktivitu lidí. Atypičnost slovenského případu by mohla být do jisté míry provázána

s faktem, který nebyl dosud nikde dostatečně měřen. Mohli bychom totiž na jednu stranu usuzovat, že se na Slovensku právě „budí“ demokratická politická kultura, ale na druhou stranu by to také mohlo znamenat, že přece jenom míra nespokojenosti vede Slováky k větší aktivitě, protože věří, že svojí činností přispějí ke zlepšení veřejných záležitostí. Naopak Polsko by mohlo být považováno za odstrašující příklad pro vznik demokratické politické kultury, protože Poláci neparticipují výrazně prakticky v ničem. A s přihlédnutím k faktu, že i posuzování spokojenosti s režimem není v Polsku dostačující, by se mohla situace zdát alarmující. Nicméně jako jedno z možných vysvětlení bychom sem mohli zahrnout nespokojenost s výkonem, který nízkou participací „trestá“ špatně fungující režim. Protože faktory pozitivně ovlivňující participaci jsou v Polsku zastoupeny. Další pohled na věc bychom mohli spatřit ve způsobu, jakým na polskou společnost působí organizace, ke které se hlásí její převážná většina, a sice katolická církev. To, že je někdo (aktivní, nebo i pasivní) členem katolické církve jistě nevylučuje nic na tom, že by zároveň nemohl být i příslušníkem například odborů, ale spíš jde o obecné zásady, které se díky členství naučí. Máme tím na mysli poznatek, že katolická církev spadá k organizacím s vertikální organizační strukturou. A to jsou organizace, které mají negativní vliv na rozvoj těch občanských demokratických dovedností, které vyzdvihuje Putnam. Jak se ale ukazuje v polské historii, pak Poláci byli schopni se angažovat v masivním protestním hnutí Solidaritě, proto jistě neexistují překážky proto, aby se v budoucnu nemohly rozvinout plně fungující a pestré organizace občanské společnosti. Česká republika vykazuje ve srovnání s oběma zeměmi průměrné výsledky. I přestože má jedny z nejlepších podmínek pro participaci, pak její obyvatelstvo nepatří k těm nejaktivnějším. Zároveň ale nemůžeme tvrdit, že by stálo před tak masivní neparticipací jako je tomu v Polsku. I přes socio-ekonomické odlišnosti je zajímavé se podívat na problematiku toho, proč Slováci participují více než Češi vzhledem k společnému státnímu vývoji. Mohli bychom snad jednoduše říci, že Slováci jsou aktivní proto, že „konečně“ mohou. Tím myslíme především to, že po vzniku samostatného státu cítili větší odpovědnost za svou nově nabytou státnost více než Češi. Tento argument ale nezapadá do výkladového rámce, který zde byl představen. Podle něj sice na Slovensku neexistují ideální podmínky pro ochotu lidí participovat, ale můžeme říci, že to jsou pouze dočasné výkyvy, které se budou v budoucnu zlepšovat. Slovenská společnost by tak měla mít dobré základy pro rozvoj sítí občanského angažování.

Měli bychom se ještě podívat na americkou autorku Letki. Ta ve své jiné studii⁶³ hodnotila míru důležitosti sociálního důvěry, tak jak ji formuloval Putnam, na politickou

⁶³ Letki 2004, str. 675

participaci. Vyvrátila tvrzení, že sociální důvěra je důležitá pro vysvětlení politické participace. Toto tvrzení ale ve své podstatě přímo vyvrací hlavní zásadu původního Putnamova konceptu sociálního kapitálu. Jak je tedy možné, že v zemích středo-východní Evropy tento argument neplatí? Sociální důvěra totiž nemusí být jediným zásadním faktorem, který má vliv na to, zda budou lidé více ochotni spolupracovat, nebo ne, resp. zda se u nich vypěstují návyky a předpoklady pro participaci. I přesto, že v tomto regionu (a zkoumaných zemích) nalezneme slabé procentuální zastoupení lidí aktivních v organizacích občanské společnosti (což je signifikantním faktorem málo rozvinutého sociálního kapitálu v původním konceptu), tak obyvatelé tohoto regionu nejsou v žádném případě ochuzeni o dovednosti spolupráce. Vysvětlení jevu totiž nalezneme v minulosti, a sice především v členství v komunistické straně každé země. Masivní členství v hlavní straně země se dotklo ve své době daleko většího množství lidí, než bylo v poměřované době lidí hlásících se do organizací občanské společnosti. A ukázalo se taktéž, že výrazná většina bývalých členů komunistických stran byla v době výzkumu zároveň aktivní v organizacích občanské společnosti.⁶⁴ Na jednu stranu sice komunistický režim působil proti tradičnímu modelu vývoje mezilidské důvěry a tradiční svobodné spolčovací tradici lidí, ale na druhou stranu skrze svoje vlastní instituce pomohl udržet schopnosti a dovednosti lidí pro společnou koordinaci, což je bezpochyby jeden z hlavních faktorů pro udržení stabilní a efektivní demokracie. Také je třeba srovnat to, že míra aktivity obyvatelstva zkoumaných zemí není o mnoho menší než ta, kterou bychom našli v mnohých tradičních západních demokraciích.⁶⁵ Naopak se tedy přímo ukazuje, že participace je spíše navázána na spokojenost s výkonem režimu a funguje ze „zpětné“ pozitivní působení demokracie. Čím lepší mají lidé zkušenosti s demokracií, tím více jsou ochotni se zapojovat a politicky participovat.

Participace byla uvažována jako důležitý předpoklad pro rozvoj a udržení stabilní demokracie. Jak ale bylo ukázáno, pak ne vždy jsou lidé spokojeni s výkonem svého režimu, ač si nepřejí návrat toho předchozího. Toho jsme si mohli všimnout u všech tří zemí. U každé se ale potom lišila míra skutečné participace. Otázka konsolidace demokracie je ale dosti širokým tématem a participace občanů se potom jeví jenom jako jedno z mnoha posuzovaných kritérií. Jistě by bylo chybné tvrdit, že vše závisí na její míře. Je ale také dost dobře možné, že obecná nedůvěra vládním institucím pochází ještě z dob komunistických vlád. Tak by bylo možné jistě přistoupit k Polsku. V České republice a na Slovensku by situace nebyla o nic lepší, ale vzhledem k aktivnějšímu obyvatelstvu by se dalo soudit, že

⁶⁴ Letki 2004, str. 671

⁶⁵ Letki 2004, str. 675

právě toto pomohlo překlenout tak výraznou nedůvěru a nespokojenost s výkonem režimu. Cesta k vytvoření aktivní sítě občanských organizací, tedy silné a aktivní občanské společnosti, je jistě ještě dlouhá a nevznikne přes noc kvůli kulturním, historickým, sociálním, ale i institucionálním determinantům. Faktem je, že participace není nejdůležitějším prvkem pro konsolidaci režimu, ale ulehčuje mu vznik. A zároveň čím delší bud zkušenost s demokratickou vládou, resp. životem ve svobodných podmínkách, pak by se měla aktivita lidí v občanském sektoru zvyšovat.

5. ZÁVĚR

K úkolu práce patřilo prozkoumat vztah politické kultury a participace. Vycházeli jsme z předpokladu, že participace je stěžejním předpokladem kvalitní, funkční a stabilní demokracie. Otázka problematiky nízké participace lidí je stále živým problémem, se kterým se setkáváme při výzkumu regionu středo-východní Evropy (v našem případě vybraných tří vybraných zemí – České republiky, Slovenska a Polska). Skrze participaci se rozvíjí občanská společnost, jejíž kvalita je poměřitelná skrze síť občanského angažování. Ukázali jsme na faktory, které původní koncepty politické kultury považují za hlavní pro rozvoj participace. Ukázalo se, že v přístupu ke zkoumaným zemím existují teritoriální rozdíly a specifika, které původní koncepty nezahrnovaly. Následně jsme provedli porovnání empirických dat pro zkoumané země, abychom tak doložili jejich specifika. Empirická data posloužila i jako interpretační nástroj teoretickému úvodu. Byla doložena veskrze nízká politická participace lidí a to i přesto, že v žádné ze zkoumaných zemí nebyly pro participaci podle teoretického výkladu nalezeny výrazné překážky. Důvody proč je politická participace ve zkoumaných zemích nízká bude proto třeba hledat skrze jiné přístupy a teorie, než prostřednictvím těch, na než byl kladen hlavní důraz v této práci.

V úvodní teoretické rozpravě jsme vyložili přehled přístupů dosavadního bádání politické kultury. Jako směřodátne a inspirativní přístupy byly zvoleny ty, které pochází z původní koncepce Almonda a Verby. Zde jsme se snažili představit koncept politické kultury obecně a poté se více zaměřit na jednotlivé teoretické a metodologické přístupy. Při probádávání pojmání participace v politické kultuře, bylo nutné se přiblížit přístupy, které pomáhaly vysvětlit její vznik a důležitost. Nastínili jsme koncepci R. Ingleharta, která nám pomohla vysvětlit možné příčiny kulturních rozdílů mezi státy a jejich hodnotovou orientaci. Tento pohled byl potřebný pro vysvětlení kulturalistického pojetí vzniku a trvání hodnot ve společnosti a jejich vlivu jak na společnost, tak na její instituce. Bylo vyloženo, že problematika participace úzce souvisí s kvalitou demokracie v dané zemi. Participace byla spatřována jako klíčový činitel stability režimu. Jak vzniká participace nám pomohl přiblížit koncept sociálního kapitálu.

Koncept nabídl přesvědčivou a dobře zmapovanou strukturu podmínek, díky nimž lidé participují. Jednalo se především o důležitost mezilidské důvěry a hustoty sítí občanské angažovanosti, které pomáhají překonávat dilema kolektivního jednání a jsou „školou,“ v níž občané nabudou schopností a dovedností pro politickou participaci. Původní koncept pracoval s tezí, že pro úspěšnou, efektivní a stabilní vládu, která zároveň uspokojuje očekávání obyvatel, je potřeba historického vývoje svobodného a pestrého občanského angažování. To

v důsledku vede ke větší interakci mezi politiky a občany. Hlavně dopad na občany je zde hodnocen velmi pozitivně, neboť ti pak více důvěřují politickým institucím a cítí se být spokojeni s výsledky politiky. Poukázali jsme i na nutnost poměřovat relevantnost organizací občanské společnosti a jejich úlohu při přechodu k demokracii ve vztahu k schopnosti lidí učit vzájemné kooperaci

Protože původní koncept politického kapitálu byl skeptický k udržení nově vzniklých režimů ve zkoumaných zemích, podívali jsme se na přístup oponující některým originálním univerzálním tvrzení příčin vzniku sociálního kapitálu, resp. důvěry. Především šlo o otázku, jak je možné, že se ve zkoumaných zemích přece jenom sociální kapitál nějakým způsobem rozvinul, když neexistovaly svobodné organizace občanské společnosti. Odpověď byla nalezena ve způsobu fungování společnosti pod komunistickou vládou. Ta sice neumožňovala svobodný vznik organizací občanské společnosti, které jsou nutnou podmínkou pro posílení mezilidské důvěry a sítě občanských kontaktů, ale díky svému institucionálnímu nastavení pomohla potřebné vazby a vztahy mezi občany vypěstovat. Mezilidská důvěra dosahovala vysokých hodnot, protože bylo nutné se spoléhat na ostatní, vzhledem k tomu, že nebylo možné důvěřovat vládním institucím. Pro zkoumané země tím bylo odhalen nový interpretační prvek, díky kterému lze říci, že neexistující (a nově se pomalu rodící) struktura organizací občanské společnosti nemá vliv na konsolidaci demokracie. Sociální kapitál mezi lidmi existoval i pod komunistickými vládami a společnosti nestaví tak na zelené louce. Toto zjištění je také kontrastní i k tomu tvrzení z původního konceptu sociálního kapitálu, které říká, že jedině v horizontálních občanských sítích (které ztělesňují organizace občanské společnosti) nemůže vzniknout důvěra mezi členy. Do jisté míry je to pravda. Nicméně později bylo ukázáno, že i ty vertikální sítě (jakými byly např. komunistické strany) byly společnosti prospěšně potud, pokud jejím členům pomohly k osvojení si dovedností potřebných pro občanskou kooperaci. Nízká míra důvěry proto není nedostatkem, ale zachycuje spíše stav vzniklý po prudkém přechodu od jednoho systému k druhému.

To, že si lidé nepřejí návrat předchozího režimu, bylo doloženo v empirické části. Při tom se ukázalo, že většinově jsou lidé spokojeni s ekonomickou úrovní ve stávajícím systému. Empirická data doložila obecně nižší důvěru vládním a o něco vyšší nevládním institucím. Úroveň důvěry v ostatní členy společnosti klesla po pádu komunistického režimu a zároveň byla nejvyšší v Polsku. Tedy zemi, která se potýkala na rozdíl od České republiky a Slovenska s problematičtějším přechodem k tržnímu hospodářství. Nicméně se ukázalo, že i přes vysokou úroveň důvěry participují Poláci ze zkoumaných zemí výrazně nejméně, ač

proto nemají z hlediska poměřovaných teoretických kritérií nejhorší podmínky. Naopak nepříznivé podmínky vykazuje Slovensko, kde je ale míra participace nejvyšší. Česká republika nevykazuje ve srovnání k ostatním zemím nikterak zvláštní anomálie.

Nízká participace můžeme mít mnoho důvodů pro vysvětlení. Ale každopádně, jak jsem ukázali, tak ne všechny teorie a koncepty považují absolutní participaci za vítanou pro udržení režimu i společnosti samotnou. Toto přesvědčení bylo již vyloženo u výkladu v části věnované konceptu politické kultury od Almonda a Verby.⁶⁶ Hledáme-li příčiny toho, proč je participace ve zkoumaných zemích nízká, musíme se zároveň ptát, jak má vypadat ideální stav. Země středo-východní Evropy jsou nejčastěji poměřovány s tradičními demokratickými zeměmi západní Evropy. To jistě také proto, že většina konceptů a teorií byla původně tvořena a testována právě tam. Již jsme poukázali na to, že je nutné brát na zřetel minimálně kulturní a historická (nebo také institucionální) specifika daných regionů. Některé předpovídané závěry nemusí platit univerzálně, resp. mohou mít alespoň jiné podmínky vzniku apod. V souvislosti s tím, co zde bylo podáno je třeba si také klást otázku, zda právě nízká participace nepomohla nově se ustanoveným režimům přežít složitou dobu plnou turbulentních zvratů. Právě situace, kdy by ve chvíli nekonsolidovaných pravidel měl každý možnost aktivně bojovat za ta svoje, by byla pro nový režim jistě silně oslabující. Participace se rozvíjí s kvalitou demokracie. A zároveň sama participace je školou pro osvojení si dalších občanských vlastností a dovedností. Proč by se tedy do budoucna ve zkoumaných zemích nemohla situace postupem času zlepšovat? Koneckonců i v tradičních západních demokraciích dochází k úpadku obecného zájmu o politiku a nižší obecné participaci.

⁶⁶ Další rozborů toho rázu bychom mohli spatřit v dílech politických filosofů. Podnětný rozbor nabízí například Carole Pateman v knize *Participation and Democratic Theory*

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Almond, Gabriel a Verba, Sydney: *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications, 1963/1989.

Inglehart, Ronald, Wenzel, Christian: Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages, *Comparative Politics*, Vol. 36 (2003), No. 1, s. 61-79.

Inglehart, Ronald: *Modernisation and Postmodernisation, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Chichester: Princeton University Press, 1997.

Inglehart, R., Baker, W.: *Modernization in cultural change and the persistence of traditional values*, *American sociological review*, Vol. 65 (2000), s. 19-51.

Letki, Natalie: Edogenizing Social Trust: Democratization in East-Central Europe, *British Journal of Political Science*, Vol. 35 (2005), No. 3, s. 515-529.

Letki, Natalie: Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratiozation in East-Central Europe, *Political Research Quartely*, Vol. 57, (2004) No. 4, s. 665-679.

Linde, Jonas: *Doubting Democrats? A Comparative Analysis of Support for Democracy in Central and Eastern Europe*. Frölunda: Örebro University, 2004.

Pateman, Carole: *Participation and Democratic Theroy*. Cambrige: Cambridge University Press, 1970

Paxton, Pamela: Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship, *American Sociological Review*, Vol. 67 (2002), No. 2, s. 254-277.

Plasser Fritz a Pribersky, Andreas: *Political Culture in East Central Europe*. London: Avebury, 1996.

Putnam, Robert D.: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1993.

Putnam, Robert D.: *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press, 2002.

Skovajsa, Marek: *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum, 2006.

Skovajsa, Marek: *Občanský sektor. Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, 2010.

Vajdová, Zdenka, 1996, Politická kultura – teoretický koncept a výzkum, *Sociologický časopis*, Vol. 32 (1996), No. 3, s. 339-351.

Vráblíková, Kateřina: Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích, *Sociologický časopis*, Vol. 45 (2009), No.5, s. 867-897.

Vráblíková, Kateřina: *Politická participace v postkomunistických zemích*. Diplomová práce. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2007.

Přehled tabulek v následující části

PŘEHLED TABULEK

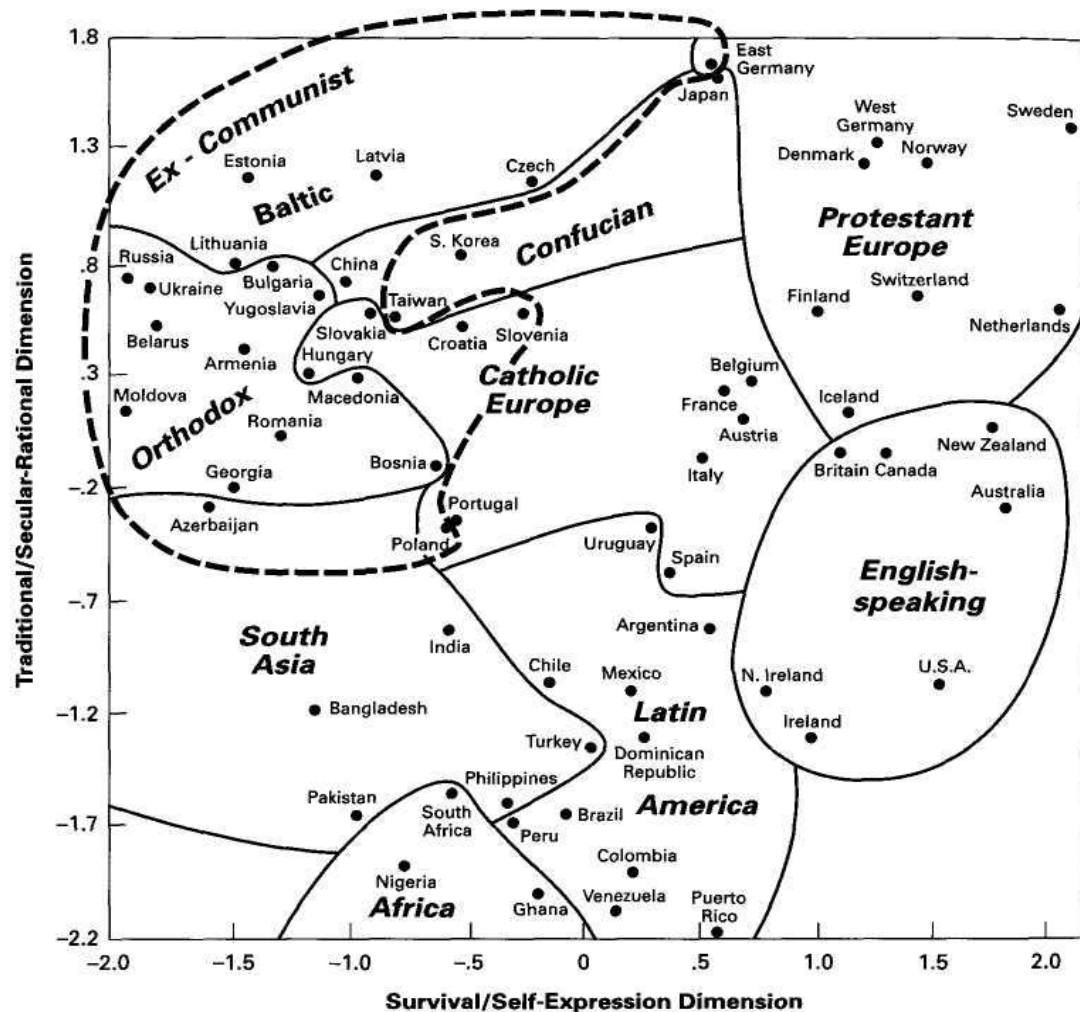

Figure 3.3

Locations of 65 societies on two dimensions of cross-cultural variation: world values surveys, 1990 to 1991 and 1995 to 1998. Note: The scales on each axis indicate the country's factor scores on the given dimension. The positions of Colombia and Pakistan are estimated from incomplete data.

Tabulka 1⁶⁷

⁶⁷ Inglehart a Baker, 2000

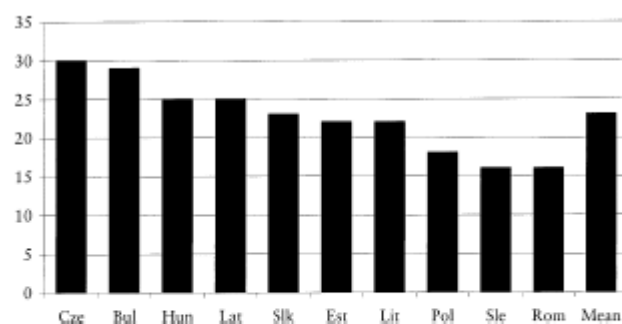
TABLE 1 *Levels of Social Trust in East-Central Europe*

	Index of Social Trust (from 1 to 5)	
	Mean	s.d.
Estonia	3.180	0.672
Belarus	3.157	0.642
Russia	3.108	0.683
Ukraine	3.069	0.677
Poland	2.905	0.699
Lithuania	2.896	0.674
Bulgaria	2.886	0.663
Slovak Republic	2.775	0.621
Czech Republic	2.769	0.593
Hungary	2.764	0.683
Romania	2.655	0.597
Eta ²	0.061	
F	124.429*	

* p = 0.001

Tabulka 2⁶⁸

FIGURE 5.1. 'Most people can be trusted' %

Note: Figures for Poland, Slovenia, Bulgaria, Estonia, Latvia and Lithuania are from the 1995–1997 WVS. The data for the Czech Republic, Slovakia, Hungary and Romania are from the 1990 WVS. Question: 'Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?'

Source: World Values Survey.

Tabulka 3⁶⁹

⁶⁸ Letki 2005, str. 520

⁶⁹ Linde 2004, str. 139

TABLE 5.2: Trust in non-governmental institutions by country 2001:
Means (standard deviations).

	Cze	Slk	Hun	Pol	Sle	Bul	Rom	Est	Lat	Lit	Avg
Newspapers	4.1 (1.3)	4.1 (1.4)	3.5 (1.5)	4.0 (1.5)	3.8 (1.3)	3.6 (2.0)	3.5 (1.6)	3.8 (1.3)	4.2 (1.4)	4.9 (1.5)	4.0 (1.5)
Television	4.2 (1.3)	4.3 (1.5)	3.8 (1.6)	4.3 (1.5)	3.9 (1.3)	3.9 (1.9)	4.3 (1.6)	4.1 (1.3)	4.5 (1.4)	5.1 (1.4)	4.2 (1.5)
Private enterprise	3.2 (1.5)	3.2 (1.5)	3.3 (1.7)	2.9 (1.6)	3.4 (1.3)	3.3 (2.0)	3.2 (1.6)	3.2 (1.4)	3.3 (1.4)	3.4 (1.4)	3.2 (1.5)
Trade unions	3.8 (1.6)	3.1 (1.6)	3.1 (1.7)	2.8 (1.6)	3.5 (1.4)	3.1 (2.0)	3.3 (1.7)	3.6 (1.6)	3.2 (1.7)	3.5 (1.5)	3.3 (1.6)
Churches	3.3 (1.9)	3.9 (2.0)	3.3 (1.8)	4.2 (2.0)	3.0 (1.8)	4.0 (2.1)	3.9 (1.6)	4.4 (1.8)	4.9 (1.9)	4.9 (1.8)	4.2 (1.9)
Most people in this country	3.8 (1.3)	3.7 (1.4)	4.4 (1.5)	4.1 (1.5)	3.9 (1.3)	3.7 (1.9)	3.9 (1.7)	4.1 (1.4)	4.6 (1.4)	4.4 (1.4)	4.1 (1.5)
Most people you know	4.7 (1.4)	4.8 (1.5)	5.1 (1.4)	5.1 (1.5)	4.9 (1.4)	4.6 (1.8)	4.5 (1.7)	5.2 (1.4)	5.4 (1.3)	5.3 (1.3)	5.0 (1.5)
Mean	3.9	3.9	3.8	3.9	3.8	3.7	4.1	4.1	4.3	4.5	4.0

Note: Trust is scored on a 7-point scale where 7 = great trust and 1 = no trust. Abbreviations are the same as in Table 5.1.

Source: *New Europe Barometer* (Autumn 2001).

Tabulka 4⁷⁰

TABLE 5.1: Trust in political institutions by country (2001): Means (standard deviations)

	Cze	Slk	Hun	Pol	Sle	Bul	Rom	Est	Lat	Lit	Avg
Parties	3.4 (1.5)	2.5 (1.4)	3.0 (1.5)	2.6 (1.4)	2.7 (1.4)	3.0 (2.0)	2.4 (1.5)	2.8 (1.3)	2.5 (1.4)	2.7 (1.4)	2.8 (1.5)
Courts	3.8 (1.6)	3.0 (1.5)	4.0 (1.6)	3.4 (1.7)	3.6 (1.5)	3.1 (2.0)	3.0 (1.7)	3.7 (1.5)	3.3 (1.6)	3.1 (1.5)	3.4 (1.6)
Police	4.1 (1.4)	3.2 (1.5)	3.7 (1.6)	3.9 (1.6)	3.8 (1.6)	3.6 (1.9)	3.3 (1.7)	3.3 (1.5)	3.5 (1.6)	3.5 (1.6)	3.6 (1.6)
Army	4.1 (1.5)	4.1 (1.6)	4.1 (1.7)	4.9 (1.6)	3.8 (1.6)	4.2 (2.0)	4.9 (1.7)	4.1 (1.6)	4.0 (1.7)	4.1 (1.6)	4.2 (1.7)
Parliament	3.3 (1.4)	2.4 (1.4)	3.0 (1.5)	3.3 (1.5)	2.9 (1.4)	3.2 (2.0)	2.6 (1.5)	2.9 (1.3)	2.5 (1.4)	2.7 (1.4)	2.9 (1.5)
Prime Minister	3.4 (1.7)	2.6 (1.7)	3.9 (1.9)	4.0 (1.8)	3.9 (1.7)	4.4 (2.0)	4.0 (1.9)	2.7 (1.6)	3.9 (1.7)	4.1 (1.9)	3.7 (1.8)
President	3.8 (1.9)	2.9 (1.7)	4.5 (1.7)	5.0 (1.7)	4.3 (1.8)	4.4 (2.1)	3.9 (2.0)	4.9 (1.6)	4.9 (1.9)	4.7 (1.8)	4.3 (1.8)
Mean	3.7	3.0	3.7	3.9	3.6	3.7	3.4	3.5	3.5	3.6	3.6

Note: Trust is scored on a 7-point scale where 7 = great trust and 1 = no trust. Cze = the Czech Republic, Slk = Slovakia, Hun = Hungary, Pol = Poland, Sle = Slovenia, Bul = Bulgaria, Rom = Romania, Est = Estonia, Lat = Latvia, Lit = Lithuania, Avg = average for all ten countries.

Source: *New Europe Barometer* (Autumn 2001).

Tabulka 5⁷¹

⁷⁰ Linde 2004, str. 138

⁷¹ Linde 2004, str. 137

TABLE 6.1. 'Satisfaction with democracy' and 'rejection of all authoritarian alternatives'

Country	Satisfaction with democracy (%)	Reject all authoritarian alternatives (%)	Difference (percentage units)
Czech Republic	55	75	20
Slovakia	21	60	39
Hungary	46	74	28
Poland	39	59	20
Slovenia	61	61	0
Bulgaria	29	56	27
Romania	32	59	27
Estonia	35	60	25
Latvia	35	61	26
Lithuania	42	53	11
Mean	40	62	22

Note: The 'satisfaction with democracy' item is originally scaled from 1 ('very satisfied') to 4 ('not at all satisfied'). Here, this item has been dichotomised, and thus, the figures in the 'democracy' column indicate the sum of the two positive answers.

Source: *New Europe Barometer* (Autumn 2001).

Tabulka 6⁷²

TABLE 6.4. Satisfaction with democracy in Central and Eastern Europe over time %

Country	Per cent satisfied with the way democracy works / is developing								Diff. 1991-2001
	CEE 2 (1991)	CEE 3 (1992)	CEE 4 (1993)	CEE 5 (1994)	CEE 6 (1995)	CEE 7 (1996)	CEE 8 (1997)	NEB (2001)	
Czech Rep	29	40	50	45	48	42	32	55	+26
Slovakia	29	24	21	17	29	23	28	21	-8
Hungary	34	24	21	28	21	22	35	46	+12
Poland	35	36	44	27	57	49	58	39	+4
Slovenia	-	50	37	35	38	44	38	61	+11
Bulgaria	46	40	23	4	14	6	23	29	-17
Romania	43	29	34	31	38	56	51	32	-11
Estonia	36	30	31	36	40	42	41	35	-1
Latvia	42	18	34	27	31	29	26	35	-7
Lithuania	62	52	28	36	27	33	37	42	-20
Mean	41	34	32	29	34	35	37	40	-1

Note: The figures indicate percentages satisfied. The 'satisfaction with democracy' item has been dichotomised. Thus, figures shown are the sum of 'very satisfied' and 'fairly satisfied'. In 2001 and 1997 respondents were presented with the following question: 'On the whole, are you very satisfied, fairly satisfied, not very satisfied, or not at all satisfied with the way democracy works in (our country)?'. In CEEB 2-7, however, the question asked reads as follows: 'On the whole, are you very satisfied, fairly satisfied, not very satisfied, or not at all satisfied with the way democracy is developing in (our country)?'. Percentages for 'Don't know' and 'No answer' are not shown in the table.

Sources: *Central and Eastern Eurobarometer (CEEB) No. 2-8*; *New Europe Barometer* (Autumn 2001).

Tabulka 7⁷³

⁷² Linde 2004, str. 163

⁷³ Linde 2004, str. 167

TABLE 6.2. 'Satisfaction with democracy' and 'economic situation'

Country	Satisfaction with democracy (%)	Satisfaction with economic situation (own household) (%)	Difference democracy – economy (percentage units)
Czech Republic	55	51	4
Slovakia	21	27	-6
Hungary	46	20*	26
Poland	39	30	9
Slovenia	61	62	-1
Bulgaria	29	20	9
Romania	32	45	-13
Estonia	35	44	-9
Latvia	35	35	0
Lithuania	42	39	3
NEB Mean	40	37	3

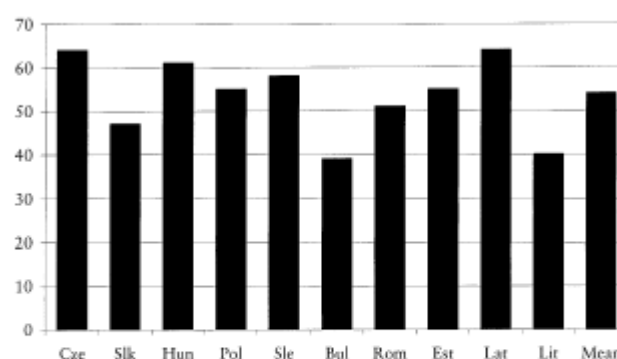
* For Hungary, the item has been coded slightly differently, originally scaled from 1 ('very bad') to 5 ('very good'), and also with a 'not bad, not good' alternative. This alternative is not shown in the table. Thus, for Hungary, the figures in the table indicate the sum of the two most positive answers. This explains the significantly large difference between the two columns. Counting the 'not bad, not good' alternatives as 'satisfied' would generate a figure of 66 per cent.

Note: The 'satisfaction with economic situation' item is originally scaled from 1 ('very satisfactory') to 4 ('very unsatisfactory'). Here, the item has been dichotomised; the figures in the table indicate the sum of the two most positive answers. The 'satisfaction with democracy' item has been dichotomised in a similar way (cf. Table 6.1).

Source: New Europe Barometer (Autumn 2001)

Tabulka 8⁷⁴

FIGURE 6.1: Satisfaction with the country's respect for human rights (2001) %

Note: 'Don't know' and 'no answer' are excluded from calculation of percentages. The figures in the table represent the share of respondents answering that there is a lot of respect or some respect for human rights.

Source: New Europe Barometer (Autumn 2001).

Tabulka 9⁷⁵

⁷⁴ Linde 2004, str. 164

⁷⁵ Linde 2004, str. 189

Tab. č. 1: Míra politické participace v postkomunistických zemích (%).

	DE-E	CZ	HU	PL	SK	SI	BG	RU	LV
Volení*	72,62'	58,00	70,53	46,18	70,06	60,60	66,77	55,75	71,58
Konzumerismus									
bojkot produktu	37,89	14,44	5,14	5,06	14,07	13,95	3,16	6,61	9,40
dar peněz	65,09	21,70	8,51	21,55	28,99	23,17	22,38	15,97	34,89
Aktivita ve straně									
Členství ve straně	5,39	8,17	1,46	0,71	6,74	5,44	6,44	3,00	2,01
Protest									
Podpis petice	60,71	33,44	15,67	13,01	57,86	33,43	10,02	14,06	18,08
Účast na demonstraci	44,68	20,69	5,09	4,98	22,75	17,08	14,27	24,99	32,53
Účast na manifestaci	42,72	21,16	10,08	5,80	38,33	19,56	27,37	19,12	28,32
Kontaktování									
Kontaktování politika	17,31	9,77	6,10	5,53	16,93	12,91	8,03	11,36	17,06
Kontaktování médií	13,13	4,85	3,62	2,85	9,79	8,74	3,96	5,93	8,24
Účast na internetovém fóru	3,91	3,74	2,16	4,74	4,11	5,49	1,50	1,80	7,12
Celkové pořadí zemí "	1.	5.	8.	9.	2.	4.	7.	6.	3.

Zdroj: ISSP 2004, vlastní výpočty.

* Údaje o volební účasti představují oficiálně udávanou volební účast v posledních parlamentních volbách. Pro Polsko a Bulharsko tabulka znázorňuje volební účast v parlamentních volbách v roce 2001, pro Českou republiku, Maďarsko, Slovensko a Lotyšsko volební účast v parlamentních volbách v roce 2002, v případě Ruska volební účast v roce 2003 a Slovinska volební účast ve volbách konaných 2004. Data pocházejí z volební databáze ISPO (CODER 2007).

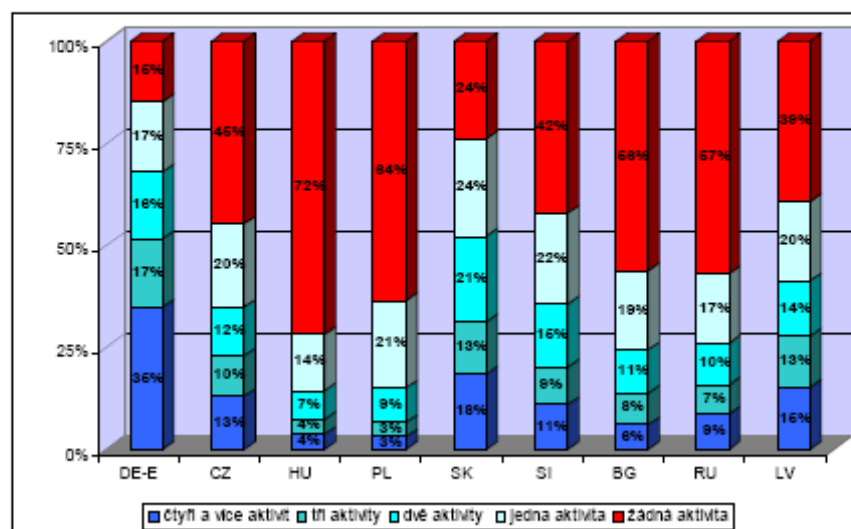
' Údaj o volební účasti ve východním Německu představuje celkový poměr registrovaných voličů k počtu odevzdaných hlasů v zemích bývalého NDR ve federálních volbách 2002. Berlín není do tohoto výpočtu zahrnut. Data pocházejí z Carr (2007).

" Údaj o celkovém pořadí zemí představuje seřazení průměrů pořadí daných zemí v jednotlivých aktivitách. (Nejprve byly země seřazeny u každého typu politické participace podle míry využívání dané aktivity. Z těchto deseti pořadí, které země získaly podle umístění v jednotlivých aktivitách, bylo pro každou z nich spočítáno průměrné pořadí. Nakonec byly tyto hodnoty průměrného pořadí seřazeny do celkového pořadí zemí, které znázorňuje poslední řádek tabulky).

Tabulka 10⁷⁶

⁷⁶ Vráblíková 2007, str. 32

Graf č. 1.: Míra politické participace kromě volení podle počtu politických aktivit jednotlivců v postkomunistických zemích.

Tabulka 11⁷⁷

Tab. č. 7. Členství ve skupinách a organizacích občanské společnosti v postkomunistických zemích podle typu skupiny (%).

	DE-E	CZ	HU	PO	SK	SI	BG	RU	LV
odborní a profesní organizace	17,48	11,25	10,50	7,63	12,75	25,53	11,79	21,41	13,88
církev	23,60	19,71	30,12	64,05	23,62	34,86	3,93	9,92	34,51
sportovní a volnočasové skupiny	27,08	20,60	7,47	7,56	15,32	35,12	3,62	7,58	19,42
jiné skupiny	8,38	13,39	4,08	4,60	14,22	20,80	1,74	2,64	10,32

Pozn.: hodnoty znázorňují podíl těch, kteří patří k dané skupině a jsou v ní aktivní, a těch, kteří patří k dané skupině, ale nejsou zde aktivní.

Tabulka 12⁷⁸

⁷⁷ Vráblíková, 2007, str. 37

⁷⁸ Vráblíková 2007, str. 68